

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen
KNJIGA / BAND 49

Urednik / Herausgeber
Blagoje Govedarica

Redakcija / Redaktion
Aladin Husić, Dževad Juzbašić, Igor Manzura,
Ante Milošević, Lejla Nakaš, Aiša Softić

SARAJEVO 2020

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Članci / Aufsätze

Giulia Recchia

- Reaching across the Adriatic: northern and western interactions of the Cetina phenomenon (25th–20th centuries BC)
Kroz i preko Jadrana: sjeverna i zapadna interakcija fenomena Cetinske kulture (25–20. v. pr. Hr.)..... 5

Alberta Arena

- From one side to another. An overview on trans-Adriatic connectivity during the Middle Bronze Age
Između dvije obale. Pregled transjadranskih veza u srednjem bronzanom dobu..... 29

Blagoje Govedarica

- Glasinačka kulna kolica
(okolnosti otkrića, naučnoistorijski značaj, kulturnoistorijski kontekst)
Cult chariot from Glasinac
(circumstances of discovery, scientific and historical importance, cultural and historical context) 45

Amra Šaćić Beća

- Reviewing the question of *Delminium*
Propitivanje problema Delminija..... 67

Salmedin Mesihović

- Troja između mitologije i dokumenata
Troy between mythology and documents..... 87

Salmedin Mesihović, Samila Beganović

- Novi nalazi iz rimskog perioda u kakanjsko – vareškom području
Newly Roman finds in Kakanj-Vareš area 97

Goran Popović

- Mapiranje srednjovekovnih nadgrobnih spomenika na području opštine Osmaci
Mapping medieval tombstones in the municipality of Osmaci 105

Lejla Nakaš

- Isticanje starozavjetnih elemenata u novozavjetnom tekstu u srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti
Drawing Attention to Old Testament Elements in the Text of the New Testament in the Mediaeval Bosnian Literary Tradition 121

Erma Ramić-Kunić

Leksika evanđelja iz Mletačkoga zbornika. Tekstualni odnos prema drugim bosanskim evanđeljima

The Lexic of the Venetian Miscellany. Textual relation to other Bosnian Gospels 141

Aiša Softić

Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća

Records of oral traditions on plague in Bosnia and Herzegovina from the end of the 19th century 155

Mirjam Mencej

Magic and *Hodžas* as Magic Specialists in Contemporary Bosnia and Herzegovina

Magija i hodže kao specijalisti za magiju u savremenoj Bosni i Hercegovini 171

Kritike i prikazi / Besprechungen

Historijska traganja br. 17, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2018.

(Sabina Veladžić) 197

Mario Katić, *Domorodci i gospodari. Historijsko-antropološka studija stvaranja*

bosanskohercegovačkog grada Vareša. Buybook, Sarajevo/Zagreb 2020. (Aiša Softić) 199

Antonija Zoradija Kiš – Marinka Šimić, *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj*

kroz narav životinjsku. STUDIJA – TRANSLITERACIJA – FAKSIMIL, Hrvatska sveučilišna

naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut, Zagreb (Erma Ramić-Kunić) .. 201

Hronika / Chronik

Izvještaj o radu Centra za balkanološka ispitivanja u 2020. godini 203

In Memoriam

Radoslav Katičić (1930–2019) 205

Idriz Ajeti (1917–2019) 207

Adrese autora / Autorenadressen 211

Uputstva / Richtlinien / Guidelines

Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH..... 213

Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH.... 215

Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH..... 217

Isticanje starozavjetnih elemenata u novozavjetnom tekstu u srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti

Lejla Nakaš
Sarajevo

Abstract: The main purpose of this paper is to present a complete catalogue of concordances noted in religious mediaeval Bosnian manuscripts, with a view to underlining deliberate choices by scribes fitting sacred themes into a Judeo-Christian context. The paper first looks at quotations from/references to Old Testament texts marked in the Divoš Gospels and the Hilferding *Apostolos* no. 14 with a special citation symbol and then examples of references to Old Testament verses marked alongside verses from *Acts* and *Epistles* in Hilferding *Apostolos* no. 14 and the Venetian and Hval's miscellanies.

Keywords: Acts of the Apostles, Old Testament, the Heavenly Jerusalem, the Euthalian apparatus, II Corinthians 4:4.

U prikazima bosanske srednjovjekovne pismenosti obično se pridaje značaj podatku da bosanski krstjani nisu imali drugih tekstova osim Evanđelja i Apostola, te da je jedini primjerak starozavjetne knjige Psaltir, popraćen s devet biblijskih himni u Hvalovom, te Dekalogom u Hvalovom i Mletačkom zborniku. U starijoj se literaturi na osnovu tog podatka nastojalo potvrditi pretpostavku o herezom motiviranom nepriznavanju Starog zavjeta među bosanskim krstjanima.¹ Međutim, i u sasvim skorašnjoj filološkoj literaturi – isticanjem izostanka svih drugih starozavjetnih tekstova u sačuvanim bosanskim srednjovjekovnim spomenicima – upućuje se na percepciju bosanskih krstjana kao heretika iz ugla hrvatskih glagoljaša.² Izvori na koje se oslanjaju ove interpretacije nalaze se u srednjovjekovnoj antiherezičkoj polemističkoj literaturi.³ Samo iznimno se podatak o odnosu bosanskih krstjana prema Starom zavjetu može pronaći u zvaničnim do-

kumentima poput Abjuracije iz 1203. godine, ali se tu može tumačiti samo uvjetno.⁴ Diskusiju o ovoj temi zaključio je Jaroslav Šidak tezom da je učenje bosanskih krstjana do početka 15. stoljeća evoluiralo i približilo se službenom kršćanstvu,⁵ te da na to ukazuje sastav dvaju kodeksa iz tog vremena, Hvalovog i Mletačkog zbornika, što izborom tekstova u kojima se javljaju gore pobražani starozavjetni sadržaji, što iluminacijama poput prikaza Mojsija u vinjeti Mletačkog zbornika, te tekstom koji je okružuje u kojem su ime na triju patrijarha, Abrahama, Izaka i Jakova.⁶

I u filološkim prikazima bosanske srednjovjekovne pismenosti istaknut je značaj sadržaja ovih dvaju kodeksa, koji opovrgava stanovište da su "bosanski krstjani odbacivali Stari zavjet, jer je nešto iz njega ipak prisutno u ovoj književnosti, prije svega Psaltir i biblijske pjesme Hvalovog zbornika, te izdvojeni Dekalion u oba kompletna zbornika".⁷

¹ Detaljnije o tome npr. u Šidak 1957, 139.143.149, koji diskutira o stavovima Račkog, Kniewalda, Solovjeva.

² Jurić-Kappel 2019, 365.

³ Tako npr. u rukopisu biblioteke Marciana napisanom prije 1421. godine stoji: *Item condemnant anticum testamentum excepto psalterio* [Puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarenum bosnensem, MSC lat. Cl. II, cod. LXIV], tačka 7]. Transkripcija ovog dijela teksta može se čitati kod Šanjek 2000, 108.

⁴ *Libros noui que uetis testi legemus*, u: Abiuratio 1203, Reg. Vat. 5, f. 103v, Arhivio Segreto Vaticano, iz čega se zaključuje da oni do ove zakletve nisu čitali (u crkvi, na liturgiji) knjige Starog zavjeta.

⁵ Šidak 1957, 152.

⁶ Ovim je elementima argumentacije Šidak pridružio još jedan – spominjanje Avramovog gostoprimstva na stečku gosta Mišljena (1957: 149).

⁷ Kuna 1974, 17.

S obzirom na tezu o evoluciji učenja crkve bosanske, prostor za dalju diskusiju o ovoj temi ostao je otvoren za razdoblje od njenih početaka pa do 15. stoljeća, dakle do vremena kada se u dva kodeksa, Hvalovom i Mletačkom, pojavljuju starozavjetne teme.⁸ U dosadašnjoj literaturi nije razmatrana prisnost sa starozavjetnim tekstom u drugim bosanskim rukopisima, a jedna od očiglednih potvrda, koja ide u prilog dosad uočenim dokazima da su bosanski krstjani poznavali i prihvatili tekstove Starog zavjeta, nalazi se u Apostolu Giljferdingove kolekcije br. 14, datiranom u 14. stoljeće.

Kod uređivanja knjige Apostola bosanski pisari ispisuju cijeli Eutalijev aparat. To je tekst koji je služio kao pojašnjenje izdanju Djela apostolskih i poslanica, a koji jednim dijelom svoga sadržaja upućuje na tekstualne podudarnosti novozavjetnog sa starozavjetnim tekstom. Iako se iz tog podatka ranije nisu izvodili zaključci o odnosu ove zajednice kršćana prema starozavjetnom tekstu i prorocima, način na koji Eutalijev aparat funkcionira u tri najočuvanija teksta Apostola bosanskog srednjovjekovlja⁹ zapravo ukazuje i na poznavanje teksta Starog zavjeta i na pijetet prema starozavjetnim prorocima u krugu crkve bosanske. Citati su, također, označeni na vertikalnim marginama uz odgovarajući tekst, i to s izuzetno malim brojem propusta.

Aparat za redakciju teksta Apostola čine bizantski tekstovi Pseudo-Doroteja Tirskog, Pseudo-Epifana Kipranina i Eutalijski, đakona aleksandrijskog, koji nisu prevedeni na zapadu, zatim prolozi i drugi Eutalijski egzegetski sastavi. Prolog poslanicama apostola Pavla ima već Apostol Christinopolitanus, iz 12. stoljeća,¹⁰ pa se može pretpostaviti da bosanski primjerci u svojoj redakciji Apostola čuvaju staru tradiciju priređivanja tog teksta.

Iz usporedbe sadržaja Apostola u Mletačkom zborniku s Apostolom Giljferdingove kolekcije br. 14 proizlazi podatak da su strukturu priređivačkog aparata, činili sljedeći tekstovi:

Poslanica Doroteja, episkopa tirkog, o 70 [68] izabranih¹¹ [Mlet. 144^v–147^r, Giljf. 1^r–3^v]

Poslanica Epifana, episkopa kiparskog,¹² o životu 12 apostola [Mlet. 147^r–148^v, Giljf. 4^r–4^v]

Putovanja Pavla apostola u Eutalijskoj redakciji¹³ [*Patrologia Graeca*, 85, 649–652] [Mlet. 148^v–149^r, Giljf. 5^r–6^v]

Mučenje svetoga apostola Pavla [Mlet. 149^r–149^v]

Prolog Eutalijski, đakona aleksandrijskog, Djelima apostolskim [*Patrologia Graeca*, 85, 627–636] [Mlet. 149^v–151^v]

Popis 40 naslova sa sadržajem poglavlja Djela apostolskih [*Patrologia Graeca*, 85, 651–664] [Mlet. 151^v–154^r, Giljf. 6^v–11^r]

Povijest teksta Djela apostolskih [*Patrologia Graeca*, 85, 645–650] [Mlet. 154^r–155^r, Giljf. 11^r–12^v]

Prolog Katoličkim poslanicama [*Patrologia Graeca*, 85, 665–692] [Mlet. 192^v–193^v, Giljf. 81^v–82^v]

Povijest teksta i poglavlja Jakovljeve poslanice [Mlet. 193^v–194^r, Giljf. 82^v–83^v]

Povijest teksta i poglavlja Prve Petrove poslanice [Mlet. 198^r–198^v, Giljf. 91^v–93^r]

Povijest teksta i poglavlja Druge Petrove poslanice [Mlet. 202^v–203^r]

Povijest teksta i poglavlja Prve Ivanove poslanice [Mlet. 206^r–207^r, Giljf. 100^v–103^r]

Povijest teksta i poglavlja Druge Ivanove poslanice [Mlet. 211^v, Giljf. 111^r–112^r]

Povijest teksta i poglavlja Treće Ivanove poslanice [Mlet. 212^r–212^v, Giljf. 113^r]

Povijest teksta i poglavlja Poslanice apostola Jude [Mlet. 213^r–213^v, Giljf. 114^v–115^v]

Prolog Poslanicama apostola Pavla [*Patrologia Graeca*, 85, 693–714] [Mlet. 215^r–225^r, Giljf. 118^r–128^r]

Životopis Pavla apostola [*Patrologia Graeca*, 85, 693–702] [Mlet. 215^r–216^v, Giljf. 118^r–122^r]

⁸ Šidak 1957, 152.

⁹ Riječ je o rukopisima Apostola iz Giljferdingove zbirke br. 14, iz Hvalovog zbornika i iz Mletačkog zbornika. U ovom radu korištena je transkripcija Apostola Giljf. 14 i Mlet. koju je u okviru projekta Građa za rječnik crkvenoslavenskog jezika sačinila Fatima Veispahić.

¹⁰ Kažužniacki 1896, XXII i d.

¹¹ Za Poslanicu episkupa Doroteja usp. izd. Karpinskog apostola, str. 34–44, iz Amfilohijevog apostola br. 20, 16. st. Sve ove tekstove Amfilohij predstavlja kao dio Eutalijskog aparata za izdanje Djela apostolskih, usp. str. 3. <https://www.prlib.ru/item/465474>.

¹² Za Poslanicu episkupa Epifana usp. izd. Karpinskog apostola, str. 45–50, iz Amfilohijevog rukopisa Apostola br. 2, 15. st.

¹³ Za Obhoždenije apostola Pavla usp. izd. Karpinskog apostola, str. 17–20, iz Apostola Sinodalne biblioteke, br. 346, 11–12. st.

Sažetak sadržaja svake poslanice [*Patrologia Graeca*, 85, 701–708] [Mlet. 217^r–218^r, Giljf. 122^r–124^v]

Hronologija propovijedanja apostola Pavla [*Patrologia Graeca*, 85, 707–714] [Mlet. 218^v–220^r, Giljf. 124^v–127^v]

Mučenje Pavla apostola [*Patrologia Graeca*, 85, 713–716] [Mlet. 220^r]

Popis poglavlja svake poslanice (stihometrija) [*Patrologia Graeca*, 85, 715–720] [Mlet. 220^r–221^r]

Program popisa korespondencija poslanica s ostalim knjigama [*Patrologia Graeca*, 85, 719–720] [Mlet. 221^r, Giljf. 128^r]

Popis korespondencija poslanica s ostalim knjigama [*Patrologia Graeca*, 85, 719–724] [Mlet. 221^r–225^r, Giljf. 128^r–138^r]

Popis Pavlovih poslanica [Mlet. 225^v, Giljf. 138^r]

Poglavlja Poslanice Rimljanima [Mlet. 225^v, Giljf. 138^r–139^r]

Poglavlja Prve poslanice Korinćanima [Mlet. 241^r, Giljf. 168^v–169^v]

Poglavlja Druge poslanice Korinćanima [Mlet. 255^r, Giljf. 196^v–197^r]

Poglavlja Poslanice Galaćanima [Mlet. 265^v–266^r, Giljf. 215^r–215^r]

Poglavlja Poslanice Efežanima [Mlet. 270^v, Giljf. 224^v–225^r]

Poglavlja Poslanice Filipljanima [Mlet. 275^{rv}, Giljf. 234^r–234^v]

Poglavlja Poslanice Kološanima [Mlet. 279^v–280^r, Giljf. 241^r–241^r]

Poglavlja Prve poslanice Solunjanima [Mlet. 283^{rv}, Giljf. 248^v]

Poglavlja Druge poslanice Solunjanima [Mlet. 286^v, Giljf. 254^v–255^r]

Povijest teksta Poslanice Hebrejima [Mlet. 288^r, Giljf. 258^v–259^v]

Poglavlja Poslanice Hebrejima [Mlet. 288^v–289^r, Giljf. 259^v–261^r]

Poglavlja Prve poslanice Timoteju [Giljf. 282^v–282^v]

Poglavlja Druge poslanice Timoteju [Giljf. 290^v–291^v]

Poglavlja Poslanice Titu [Giljf. 297^{rv}]

Poseban značaj treba pridati činjenici da tekstovi poslanica apostola Pavla sadrže izuzetno veliki broj citata iz Starog zavjeta, te da se uređivački aparat sistemski bavi upravo označavanjem tih mjesta na kojima u stihove knjige Apostola ulaze stihovi starozavjetnih proroka. Bosanski pisari

označavaju ih vrlo predano, pokazujući pritom svoje znanje o izvoru i referenci. Iako postoji mogućnost da se ovaj manir objasni dosljednim prepisivanjem predloška, brojnost takvih bilješki, preciznost i dosljednost u označavanju govore radije o svjesnosti pisara da takav postupak ima bitan religijski značaj. Ako se uzme u obzir da jedan dio Pavlovih citata ne predstavlja sasvim dosljedno prenošenje starozavjetnog teksta, već samo djelomično parafraziranje, postupak kojim se doslovni citati grafički ističu na stranici posebnim interpunkcijskim simbolom pokazuje da je pisaru sasvim jasno na koji dio starozavjetnog teksta se ovi pasaži odnose, te da on zna koji od ukupnog broja citata predstavljaju relativno neizmijenjen starozavjetni tekst koji se ponavlja u novozavjetnoj knjizi. To potvrđuju i slučajevi upotrebe interpunkcijskog simbola za citat¹⁴ kod priređivanja evanđeoskog teksta, gdje nije predviđeno referiranje na margini, na koji dio Starog zavjeta se citat odnosi. U tekstu Divoševog evanđelja ove oznake nalaze se uz stihove Mt. 13:35 (f. 14b), 21:4 (f. 31b), 21:16 (f. 32b), 21:42 (f. 34b), 22:37 (f. 37a), 27:9–10 (f. 51b), Mk. 7:6–8 (f. 74a), 10:7–8 (f. 83b), 12:10 (f. 90a), 12:26–27 (f. 91a), 12:29–30 (f. 91b), 12:36 (f. 92a), Lk. 4:10–12 (f. 110b), Lk. 4:18–20 (f. 110b–111a), Lk. 10:27 (f. 149b), Lk. 20:42–43 (f. 162a). Zasvjedočene su još i u Evanđelju iz Mletačkog zbornika, ali samo uz jedan odlomak teksta, uz stihove Mt. 12:18–21 (f. 21ab), koji se odnose na stihove iz Knjige proroka Isaije 42:1–3.

Popis označenih citata u Divoševom evanđelju predstavlja se redom:

Mt. 13:35 да събоудеть се реуенное пр̄орокомъ гл̄ющнмъ · ѿвр̄зоу въ пр̄нтьяхъ оуста моѣ · ѿр̄нгоу съкр̄вена ѿ сложенн̄ всего мнра. Psal̄am 78:2 от̄вр̄зоу въ пр̄нтьяхъ оуста моѣ, провещая ганьн̄ѣ моѣ нспр̄ва.¹⁵

Mt. 21:4 се же все б̄ѣ да събоудеть се реуенное пр̄орокомъ гл̄ющнмъ · 21:5 рыц̄ѣ дьщ̄ерн с̄нонѣ · се цр̄ь твон гр̄детъ тебѣ кротк̄ь · н въс̄д̄ь на осле · жр̄ѣе с̄на тр̄мьнн̄уа. Zaharija 9:9 Klikni iz sveg grla, Kćeri sionska! Viči od radosti, Kćeri jeruza-

¹⁴ Na lijevoj margini duž cijelog citiranog teksta upisuje se valovita uspravna linija za doslovno citiranje starozavjetnog teksta u Novom zavjetu. Simbol liči na obrnutu verziju broja 3, odnosno na slovo epsilon (ε).

¹⁵ U slučajevima korespondencija s Psaltrom donosi se tekst Psaltira iz Zbornika Hvala krstjanina. Zbog toga se kod citata psalamskih stihova u ovom radu ne donosi ekvivalentni tekst iz Vuk-Daničićevog prijevoda.

lemska! Tvoj kralj se evo tebi vraća: pravičan je i pobjedonosan, ponizan jaše na magarcu, na magaretu, mladetu magaričinu.¹⁶

Mt. 21:16 нѣсте лн ннколнже у лн ѣко нз оутѣ мадѣнць н сьсоуцнхъ сврьшнл есн хвалоу. Psalam 8:2 нз оустѣ мадѣнцѣ «н» сьсоуцнхъ сврьшнл есн хвалоу врагъ твонхъ радѣ, да раздроушншѣ врага н мастнѣка.

Mt. 21:42 гла нмѣ нсѣ · нѣсте лн у лн ннколнже въ кннгахъ · камень егоже невредоу створнше знѣоушен · сѣ бысть въ главоу ѡглоу · ѡ гн бѣ сн · н естѣ днвна въ ѡчюю вашю. Psalam 118:22 камень егоже небрѣгоше зыждоуще, сѣ бысть въ главоу оуглоу.

Mt. 22:37 нсѣ же рѣ емоу · възлюбншн гѣ бѣ твоего · всѣмъ срѣцемъ твонмъ н всею дшєю твоею · н всею мнслню твоею. Ponovljeni zakon 6:5 Zato ljubi Gospoda Boga svojega iz svega srca svojega i iz sve duše svoje i iz sve snage svoje.

Mt. 27:9 тоѣа сѣбѣ се реуеное · неремнемъ прѣрокомъ глашнмъ · прнеше ѡ: сребрннкъ · цѣноу цѣнеѣаго егоже цѣннше ѡ сновѣ нзлѣ · 27:10 и даше е на селѣ скоудѣлннцн · ѣкоже сказа мнѣ гѣ. Zaharija 11:13 I reče mi Gospod: baci lončaru tu časnu cijenu kojom me precijeniše. I uzev trideset srebrnika bacih ih u dom Gospodnji lončaru.

Mk. 7:6 онѣ же ѡвещавѣ реуе нмѣ · ѣко добрѣ прѣреуе нсанѣ о васѣ лнцемѣрѣхъ · ѣкоже естѣ пнсано · сн люднѣ ѡстынамн ме утѡутѣ · а срьдце нхъ кромѣ ѡстонѣ ѡ мене · 7:7 въ соуе же утѡутѣ ме · оуеце оуеенѣ · заповѣдн ѡлвскне 7:8 оставлше заповѣдѣ бжню. Isaija 29:13 Zato reče Gospod: što se ovaj narod približuje ustima svojima i usnama svojim poštuje me, a srce im daleko stoji od mene, i strah kojim me se boje zapovijest je ljudska kojoj su naučeni.

Mk. 10:7 сего радн оставнѣ ѡлвкѣ ѡца своего н мѣрѣ · н прнлѣпнѣ сѣ кѣ женѣ своен · 10:8 н боудета ова въ плѣть єднноу · тѣмъже юже нѣста два · нъ плѣть єднна. Postanak 2:24 Za to će ostaviti čovjek oca svojega i mater svoju, i prilijepiće se k ženi svojoj, i biće dvoje jedno tijelo.

¹⁶ U nedostatku bolje mogućnosti, uz novozavjetne stihove iz bosanskih rukopisa donosi se starozavjetni tekst iz Vuk-Daničićevog prijevoda Svetog pisma. Ovaj je prijevod izabran zbog toga što se u znatnom dijelu oslanja na tekst prvobitnog slavenskog prijevoda Biblije, pa je zbog toga bliži tekstu srednjovjekovnih bosanskih tekstova nego ijedan drugi prijevod Biblije. U skorijoj budućnosti, u okviru projekta Građa za rječnik crkvenoslavenskog jezika, bit će transkribiran Sanktpeterburški parimejnik [Q.п.I.51], koji je prema grafijskim obilježjima blizak tekstovima bosanske redakcije crkvenoslavenskog jezika: <http://nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#279?ab=5226A70A-7600-4965-A545-FB97212E397D>.

Mk. 12:10 нн снхъ лн кннгѣ у лн естѣ · камень нже не врѣдѣ стѣрнше знѣоушен · сѣ бѣ въ главоу ѡглоу. Psalam 118:22 (v. Mt. 21:42).

Mk. 12:26 а о мрѣтвѣхъ ѣко встѡють · нѣсте лн у лн въ кннгахъ моѣовахъ прн коупннѣ: како реуе емоу бѣ глѣ · азѣ есмѣ бѣ аврамѣ · н бѣ нсаковѣ · н бѣ нѣковѣ · Mk. 12:27 нѣ бѣ мрѣтвѣхъ · нъ бѣ живѣхъ · вѣ ѡбо мнѣ блѣднѣ. Izlazak 3:6 Još reče: Ja sam Bog oca tvojega, Bog Avramov, Bog Isakov i Bog Jakovljeve. A Moj-sije zakloni lice svoje, jer ga strah bijaše gledati u Boga.

Mk. 12:29 нсѣ же ѡвещавѣ емоу · ѣко прѣвѣншѣ всѣхъ заповѣдн · слышѣ нзлѣ · гѣ бѣ нашѣ · гѣ єдннѣ естѣ · 12:30 н възлюбншѣ гѣ бѣ твоего · всѣмъ срѣцемъ твонмъ · н всею дшєю своею · сн прѣвѣншѣ всѣхъ заповѣдн · Ponovljeni zakon 6:4-5 Čuj, Izraelju: Gospod je Bog naš jedini Gospod. Zato ljubi Gospoda Boga svojega iz svega srca svojega i iz sve duše svoje i iz sve snage svoje.

Mk. 12:36 тѣ бо рѣ дхѡмъ · реуе гѣ гоу моемоу · сѣдн о десноую мене · дондѣже положоу врагѣ твое подьножню ногама твонма. Psalam 110:1 реуе господѣ господевѣ моемоу: сѣдѣ о десноую мене, дондѣже подьложоу врагѣ твое подьножне ногама твонма.

Lk. 4:10 пнсано бо естѣ · ѣко анѣломъ свонмъ заповѣстѣ о тебѣ сѣхраннѣ те · 4:11 и ѣко на роукоу възмоутѣ те · да не о камень прѣтѣкнешѣ ногѣ твоеѣ. Psalam 91:11-12 ѣко анѣломъ свонмъ заповѣстѣ о тебѣ сѣхранѣ те въ всѣхъ поуѣхъ свонхъ н на роукахъ възмоутѣ те да некогда прѣтѣкнешѣ о камень ногѣ твое.

Lk. 4:12 н ѡвещавѣ реуе емоу нсѣ · ѣко рѣно естѣ не нскоусншн гѣ бѣ твоего. Ponovljeni zakon 6:16 Nemojte kušati Gospoda Boga svojega kao što ga kušaste u Masi.

Lk. 4:18 дхѣ гнѣ на мнѣ · егоже радн помаза ме · благовѣстнншнмъ · посламенсѣлнѣнскроушенѣ срѣцемъ · 4:19 прѣповѣдатн плѣнннкомъ ѡпоуценне · н слѣпымъ прозрѣнне · ѡпостнѣнскроушенѣ въ ѡрадоу · н проповѣдатн лѣто гнѣ прнѣтно. Isaija 61:1-2 Duh je Gospoda Boga na meni, jer me Gospod pomaza da javlam dobre glase krotkima, posla me da zavijem ranjene u srcu, da oglasim zarobljenima slobodu i sužnjima da će im se otvoriti tamnica. Da oglasim godinu milosti Gospodnje i dan osвете Boga našega, da utješim sve žalosne.

Lk. 10:27 онѣ же ѡвещавѣ реуе · възлюбншѣ гѣ бѣ своего · ѡ всего срѣца твоего · н всею дшєю · н ѡ все крѣпостн твоеѣ · н ѡ всего помышленнѣ твоего · нскрѣнаго своего ѣко н самѣ се. Ponovljeni zakon 6:5 (v. Mk. 12:29).

Lk. 20:42 самъ бо двѣдъ глѣть въ кннгахъ псалмскнхъ · реуе гъ гвн моему сѣдн о десноую мене · 20:43 доидѣже положоу врагы твоє пѣножью ногама твонма. Psalam 110:1 (v. Mk. 12:36).

Najveći broj starozavjetnih citata, označenih spomenutim interpunkcijskim znakom, bilježi pisar Apostola Giljif 14. Njegove oznake citiranja nalaze se na sljedećim mjestima:

Djela 1:20 писано бо естъ въ кннгахъ · пльмскнхъ · да бѣдетъ дворь его поусть н да не боудеть жнвоущаго въ нѣмъ н епнпство его да прнметъ ннъ (f. 14b). Psalam 69:25 боудѣ дворь его поусть н въ селнхъ нхъ не боудѣ нже живеть.

Djela 2:16–21 нъ се естъ реуеное прорѣуомъ нолнѣмъ · н боудеть 2:17 въ послаѣднее дѣн глѣть бѣ · нзлню ѿ дѣа моего на всакоу пльтн пререкоутъ снѣве вашн н дащери ваше н юноше ваше вндѣннѣ љзреть н старьцн вашн сьннѣ вндеть · 2:18 нбо на равн мое н на равннн мое · въ онѣ дѣнн н злѣю ѿ дѣа моего · н прорекоутъ 2:19 н дамъ ѹоудеса на нѣсн въ нспрь · н знаменне на земн ннзъ · крвьн огнь н коуренне днма · 2:20 слыньце обратнть се въ тмоу н лоуна въ крвь · прѣжѣ дажѣ не прндеть дѣнъ гнъ велнн · н просвѣщен · н боудеть 2:21 всакн нже аще прнзоветь нме гнѣ спсѣть се (f. 15b–16a). Joilo 2:28–32 I poslije ću izliti duh svoj na svako tijelo, i proricaće sinovi vaši i kćeri vaše, starci će vaši sanjati sne, mladići će vaši vidati utvare. I na slugе ću i na sluškinje u one dane izliti duh svoj; i učiniću čudesa na nebu i na zemlji, krv i organj i pušenje dima. Sunce će se pretvoriti u tamu i mjesec u krv prije nego dođe veliki i strašni dan Gospodnji. I svaki koji prizove ime Gospodnje spašće се; jer će na gori Sionu i u Jerusalimu biti spasenje, kao što je rekao Gospod, i u ostatku koji pozove Gospod.

Djela 2:25–28 двѣдъ бо глѣть о немъ · прѣдъзрѣхъ гѣ прѣдъ мною прнсно · ѣко о десноую мене естъ · да се не подвнжоу · 2:26 сего радн възвеселнть се срѣе мое · н въ || н възрадова се еззыкъ мон · еше же н пльть моѣ вселнть се на љпванне · 2:27 ѣко не оставншн дшѣ мое љ адѣ нндасн же прѣпѣвномоу своемѣ вндѣтн нстлѣннѣ 2:28 сказала мн есн поути жнвота · нспльнншн ме веселнѣ сь лнцемъ твомъ (f. 16a–16b). Psalam 16:8–11 прѣдъзрѣхъ господа прѣда мною выноу, ѣко о десноую мене естъ да се не подвнжоу сего радѣ възвеселнть се срдце мое н възрадова се еззыкъ мон, еше же н пльть моѣ вселнть се на оупваннѣ ѣко не оставншншн доуше мое въ ады нн дасн же прѣподѣвномоу своему выднтн нстлѣннѣ сказаь мѣ есѣ поути жнвота нспльнншншн ме веселнѣ сь лнцемъ твонмъ, красота въ десннцы твоєн до коньца.

Djela 4:25–26 рекн љстн раба твоего двѣдъ · въскоую шеташе се еззыкн н люднѣ поѹнше се тѣцѣтннмъ

· 4:26 прнсташе цѣрне земльцѣ н кнезн събраше се въ кѣпѣ на гѣ н на ѣа его (f. 21a). Psalam 2:1–2 въскоую шеташе се езцыцѣ н лоуднѣ пооуѹнше се тащѣтннмъ прнсташе цѣсарѣ земльсцыцѣ н кнезы събраше се въ коупѣ на господа н на хрьста его.

Djela 7:3 н реуе къ немѣ нзндн ѿ земѣ свое н ѿрода своего · н прндн въ землѣ въ ноуже аще покажѣ тн (f. 25b). Postanak 12:1 I reče Gospod Avramu: Idi iz zemlje svoje i od roda svojega i iz doma oca svojega u zemlju koju ću ti ja pokazati.

Djela 7:6–7 гѣа же снѣцѣ бѣ ѣко боудеть сѣме его · прншьльцѣ въ земн тоуждоу · н поработѣтъ е н озлобѣтъ е · дѣ · ста · љѣ · 7:7 еззыкѹ емѣ же пораворають · соужоѹ азъ реуе бѣ н по сѣмъ нзндоутъ · н послѹожѣтъ мн на мѣстѣ сѣмъ (f. 26a). Postanak 15:13–14 I Gospod reče Avramu: znaj zaciјelo da će sjeme tvoje biti došljaci u zemlji tuđoj, pa će joj služiti, i ona će ih mučiti četiri stotine godina. Ali ću suditi i narodu kojemu će služiti; a poslije će oni izaći s velikim blagom.

Djela 7:8 н дасть емоу завѣтъ обрѣзаннѣ н тако роднасака н обрѣзан въ дѣнъ · н · нсакъ нѣакова нѣковъ ова на · ѣ · патрѣрхъ (f. 26a). Postanak 17:10 A ovo je zavjet moj između mene i vas i sjemena tvoјega nakon тебе, које će те држати: да се обрезује između вас све мушкннѣ.

Djela 7:9 н патрнѣрсн възрѣвнвовавше · носнфа продаше въ еѣоупѣтъ · н бѣ бѣ с ннмъ (f. 26a). Postanak 37:28 Pa kad trgovci Madiјanski bijahu pored njih, oni izvukoše i izvadiše Josifa iz јame, i prodadoše Josifa Ismailjcima за dvadeset srebrnika; i oni odvedoše Josifa u Misir. Postanak 39:2 I Gospod бјеше с Josifom, те бн срећан, и жнвлјае u куći gospodara svojega Misirca.

Djela 7:10 нзбавы н · ѿ всѣхъ скрѣбн его · н дасть емоу блѣтн прѣмоудрѣсть прѣдъ фараономъ црѣмъ епѣѣпскнмъ · н поставн н властелнна надъ еѣѣпромъ н надъ всѣмъ домомъ · свонмъ (f. 26a). Postanak 39:21 Ali Gospod бјеше с Josifom i раširi milost svoju nad njim i učini те omilје tamničарu.

Djela 7:11 прндѣ же глѣдъ на всоуземлѣ еѣоупѣтскоую н хананѣнскоу н скрѣбъ велнѣ н не обрѣтахоу снстѣстн ѿцн нашн · (Postanak 41:54 I nasta sedam година gladnijeh, као što је Josif naprijed kazao. I бјеше glad по свјем земљама, а по свој земљи Misirskoj бјеше hlјеба.)

Djela 7:12 слышавъ же нѣковъ соуѣе жнто въ еѣоупѣтъ · посла ѿ цѣ наше прѣжѣ (26b). Postanak 42:1–2 A Jakov videći да има жита u Misiru, рече sinovima svojim: šta gledate јedan na drugoga? I рече: eto чујем да u Misiru има жита; идите onamo те nam купите otуда, да останемо живи i не помremo.

Djela ^{7:13} н въторое съ по_знанъ бысть носнфъ братн свое_н · н ѣвн бысть фараоновн родъ носнфовъ (f. 26b). Postanak ^{45:1} Tada Josif ne mogući se uzdržati pred ostalima koji stajahu oko njega, povika: izađite svi napolje. Tako ne osta niko kod njega kad se Josif pokaza braći svojoj.

Djela ^{7:14} послав же носнфъ прнзва нѣкова ѿца своего · н всѣ родъ дшъ · е· осмомоу десетн (f. 26b). Postanak ^{45:9} Vratite se brže k ocu mojemu i kažite mu: ovako veli sin tvoj Josif: Bog me je postavio gospodarem svemu Misiru, hodi k meni, nemoj oklijevati. Postanak ^{46:26} A svega duša što dođoše s Jakovom u Misir a izadoše od bedara njegovijeh, osim žena sinova Jakovljevijeh, svega duša bješe šezdeset i šest. Postanak ^{46:27} I dva sina Josifova koji mu se rodiše u Misiru; svega dakle duša doma Jakovljeva, što dođoše u Misir, bješe sedamdeset.

Djela ^{7:15} сннде же нѣковъ въ елѣптъ · н ѡмръь самъ · н оцн нашн (f. 26b). Postanak ^{49:33} A kad izgovori Jakov zapovjesti sinovima svojim, diže noge svoje na postelju, i umrije, i pribran bi k rodu svojem.

Djela ^{7:16} н прннесоше въ соухемъ · н положншен въ гробѣ нже коупн аврамъ цѣною сребра ѡ сноѡвъ еморовъ сѣхнмьскаго (f. 26b). Postanak ^{50:13} Odnesoše ga sinovi njegovi u zemlju Hanansku, i pogreboše ga u pećini na njivi Makpelskoj, koju kupi Avram da ima svoj grob u Efrona Hetejina prema Mamriji.

Djela ^{7:17} ѣкоже прнблнжаше се лѣто обѣтованнѣ · еже клетъ се бѣ аврамъ · възрѣастоше людѣе н ѡмножнше се въ елѣуптъ (f. 26b). Postanak ^{47:27} A djeca Izrailjeva življahu u zemlji Misirskoj u kraju Gesemskom, i držahu ga, i narodiše se i namnožiše se veoma.

Djela ^{7:18} доидѣже въста црѣь ннъ въ елѣуптъ · нже не вѣше носнфа (f. 26b), bez reference, a ustvari Izlazak ^{1:8} Tada nasto nov car u Misiru, koji ne zna-dijaše za Josifa.

Djela ^{7:19} съ прѣмѣдрѣ въ родъ нашъ озлобн ѿце наше · ѡметатн младѣньце нхъ н не жнвнѣтн · нхъ ^{7:20} въ неже врѣме родн се моснн н бѣ блгѣь бгвн нже пѣтѣнь бысть · т· мѣце въ домоу ѿца своего ^{7:21} ѡврьженоу же емоу бѣвшоу възетъ н дѣцн фараонова · н въспѣтн н въ сѣа себѣ · ^{7:22} н наказаннъ бѣ монсѣн всакон прѣмоудростн елѣуптѣь бѣ же снлѣнь въ словеснхъ н въ дѣлѣхъ ^{7:23} егѣ же сконѣуаваше емоу · уетврьтодесето лѣ · възнде на срѣце емоу посѣтнѣтн братне свое сѣовъ нзлѣвъ ^{7:24} н вндѣвъ етера обнѣнма · пособѣствова н створн мьстѣ о бнѣдомѣ ѡбнѣвъ елѣуптѣннна ^{7:25} велѣаше же разоумѣтн братн своен · ѣко о бѣ роукою его дастъ нмѣ спсѣenne · онн же не разѣмѣше ^{7:26} въ ѡтрѣ нже днѣ ѣвн се нмѣ тежоуцнмъ · н смнраше е въ мнрѣ рекѣ · моужне н братнѣ есте вы въскоу

обнѣнте себѣ (f. 26a–27a), bez reference, a ustvari Izlazak ^{2:2–5} I ona zatrudnje i rodi sina; i vidjeći ga lijepa krijaše ga tri mjeseca. A kad ga ne može više kriti, uže kovčezić od site, i obli ga smolom i paklinom, i metnu dijete u nj, i odnese ga u trsku kraj rijeke. A sestra njegova stade podalje da vidi šta će biti od njega. A kći Faraonova dođe da se kupa u rijeci, i djevojke njezine hodahu kraj rijeke; i ona ugleda kovčezić u trsci, i posla dvorkinju svoju te ga izvadi. Izlazak ^{2:11–13} I kad Mojsije bijaše velik, izide k braći svojoj, i gledaše nevolju njihovu. I vidje gdje nekakav Misirac bijaše čovjeka Jevrejina između braće njegove. I obazrev se i tamo i amo, kad vidje da nema nikoga, ubi Misirca, i zakopa ga u pijesak. I sutradan izide opet, a to se dva Jevrejina svađahu, i reče onomu koji činjaše krivo: zašto biješ bližnjega svojega?

Djela ^{7:27–30} обнѣ нже нскрѣнаго · ѡрннлн реуѣ кто те поставн сѣднню нлн кнеза надѣ намн ^{7:28} еда ѡбнѣтн тѣ меѡцѣшн ѣко же ѡбн въѣра елѣуптѣннна · ^{7:29} бѣжа же монсн словесе сего · н бѣ прншлѣць въ земѣн маднѣмьсѣь · ндѣже родн сѣа два (f. 27ab). Izlazak ^{2:14–15} A on reče: ko je tebe postavio knezom i sudijom nad nama? hoćeš li da me ubiješ kao što si ubio Misirca? Tada se Mojsije uplaši i reče: zaista se doznalo. I Faraon čuv za to tražаше da pogubi Mojsija. Ali Mojsije pobježe od Faraona i dođe u zemlju Madijamsku, i sjede kod jednoga studenca.

Djela ^{7:30–31} н егѣ сконѣуаваше се емѣ·м· лѣ · ѣвн се емоу въ поуѣтннн · въ горѣ сннансѣн анѣлѣ гнѣ · пламенемъ огньномъ въ коуптѣн ^{7:31} монсѣн же вндѣвъ днвлаше се вндѣнню прнстѣпающѣь же емѣ разоумѣтн бѣ гласъ гнѣ к немѣ (f. 27b). Izlazak ^{3:1–3} A Mojsije pasijaše stado Jotoru tastu svojem, svešteniku Madijamskomu, i odvede stado preko pustinje, i dođe na goru Božiju Horiv. I javi mu se andeo Gospodnji u plamenu ognjenom iz kupine. I pogleda, a to kupina ognjem gori a ne sagorijeva. I Mojsije reče: idem da vidim tu utvaru veliku, zašto ne sagorijeva kupina.

Djela ^{7:32} азъ бѣ ѡцѣь твоуѣь бѣ аврамовъ н бѣ нсакѡвъ н бѣ нѣковъ · трепетѣнь же бѣвъ монсѣн · не смѣаше гледатн (f. 27b–28a). Izlazak ^{3:6} Još reče: Ja sam Bog oca tvojega, Bog Avramov, Bog Isakov i Bog Jakovljev. A Mojsije zakloni lice svoje, jer ga strah bijaše gledati u Boga.

Djela ^{7:33} реуѣ же емоу гѣ нзлѣн сапогн ѡ ногоу своноу · мѣсто бо на немѣже стоншн земѣла сѣа есть (f. 27b). Izlazak ^{3:5} A Bog reče: ne idi ovamo. Izuj obuću svoju s nogu svojih, jer je mjesto gdje stojiš sveta zemlja.

Djela ^{7:34} внде внднхъ страсть людн монхъ · сѣшнхъ въ елѣуптѣ · н възѣхѣанне нхъ · слышѡхъ н снндн нзетн нхъ · н ннѣ гредн послѡу те · въ елѣуптъ (f.

27b). Izlazak ^{3:7} I reče Gospod: dobro vidjeh nevolju naroda svojega u Misiru, i čuh viku njegovu od zla koje mu čine nastojnici, jer poznah muku njegovu.

Djela ^{7:35} сего монѣа е҃гоже ѿврь҃гоу се рекыше · кто те постави кнеза нли соудню над нами · сего кнеза бѣ избавителя посла · роукою анг҃ла бѣвшаго се емоу (f. 27b). Izlazak ^{2:14} A on reče: ko je tebe postavio knezom i sudijom nad nama? hoćeš li da me ubiješ kao što si ubio Misirca? Tada se Mojsije uplaši i reče: zaista se doznalo.

Djela ^{7:36} съ нзведе є створи ҃гоудеса · н знаменнѣ въ землѣ еѡлѣптѣн · н въ урымнѣмь морн н въ пѣстннн · м · лѣ (f. 28a). Izlazak ^{3:20} Ali ću pružiti ruku svoju, i udariću Misir svijem čudesima svojim, koja ću učiniti u njemu: i poslije će vas pustiti.

Djela ^{7:37} съ естѣ монѣи · рекн снѡмь нзлвѡмь · прѣрка вамъ възвѣн҃гнетъ · гѣ бѣ вамъ ѿ братне ваше ѣко мене того послушанте (f. 28a), bez reference, a ustvari Ponovljeni zakon ^{18:15} Proroka ispred tebe, između braće tvoje, kao što sam ja, podignuće ti Gospod Bog tvoj; njega slušajte.

Djela ^{7:38} съ естѣ бивы въ цр҃кве н въ пѣстннн съ анг҃ломь гл҃оушнмь к немѣ · въ горѣ сннанцѣ ѡцѣмь нашнмь · нже прнеть словеса жнва датн вамъ (f. 28a). Ponovljeni zakon ^{4:10} Onaj dan kad stajaste pred Gospodom Bogom svojim kod Horiva, kad mi Gospod reče: saberi mi narod da im kažem riječi svoje, kojima će se naučiti da me se boje dok su živi na zemlji, i da uče tome i sinove svoje.

Djela ^{7:39} е҃гоже не высхѡтше послушатн ѡцн нашн · н ѿрнпоуше н обратше се ср҃цѣмь своимъ въ еѡуптѣ (f. 28a), bez reference, a ustvari Nehemija ^{9:16} Ali oni i oci naši uzobijestiše se i otvrdnuše vratom svojim i ne slušаше zapovijesti tvojih.

Djela ^{7:42–45} ѣкоже естѣ писано въ кн҃гахъ прѣрѣснхъ · еда заколенѣи н жртвн прннесете мн · м · лѣ · въ пѣстннн домъ нзлвѣ · ^{7:43} н въздвнгноуте кровь болоховьскн · звѣздоу бѣ вашего репана образъ е҃же створнсте покланати се нмь · н прѣселѣ вы далеує вавилона (f. 28b). Amos prorok ^{5:25–26} Jeste li meni prinosili žrtve i dare u pustinji četrdeset godina, dome Izrailjev? Nego ste nosili šator Moloha svojega, i Hijuna, likove svoje, zvijezdu boga svojega, koje sami sebi načiniste. Zato ću vas preseliti iza Damaska, govori Gospod, kojemu je ime Bog nad vojskama.

Djela ^{7:44} кровь сѣвѣльствоу бѣ · ѡцѣмь нашнмь въ поустннн ѣкоже повелѣ · глѣ монѣовѣ створнн по образу нже видѣ ^{7:45} е҃гоже н вѣнѣше прнѣмше ѡцн нашн · съ нсѣмъ въ одрѣжанне езѣкомь е҃же нзрнпоу бѣ ѿ лнца ѡцѣ нашнхъ до днѣ двѣа (f. 28b), bez reference, a ustvari Izlazak ^{27:21} U šatoru od sastanka pred zavjesom, koji će zaklanjati sve-

dočanstvo, neka ih Aron i sinovi njegovi spremaju da gore od večera do jutra pred Gospodom. To neka je uredba vječna koljenima njihovijem među sinovima Izrailjevim. Izlazak ^{25:9} Kao što ću ti pokazati sliku od šatora i sliku od svih stvari njegovijeh, tako da načinite.

Djela ^{8:32–33} слово же кн҃жнѡе е҃же утѣше се бѣ ѣко овца на заколенне веденѣ бѣистѣ н ѣко агнѣцѣ премо стрнгоушнмь безѣгласнѣ · тако не ѿврьзаеѣтѣ ѣстѣ свонхъ ^{8:33} въ смѣренн своемъ · соудѣ е҃го възетѣ се а родѣ е҃го кто нсповѣстѣ · ѣко въземлетѣ се ѿ земѣ жнвотѣ е҃го (f. 31b). Isaija ^{53:7–8} Mučen bi i zlostavljen, ali ne otvori usta svojih; kao jagnje na zaklanje vođen bi i kao ovca nijema pred onijem koji je striže ne otvori usta svojih. Od tjeskobe i od suda uze se, a rod njegov ko će iskazati? jer se istrže iz zemlje živijeh i za prijestupe naroda mojega bi ranjen.

Djela ^{13:22} н прнставлѣ е҃го възвѣн҃же нмь двѣа на цр҃ство · емоу же н реує сѣвѣльствовавѣ · ѿбрѣтѣ двѣа несеова моужа по ср҃цѣу моемоу · нже створнѣтѣ вѣсе воле мое (f. 42b). 1. Kraljevima ^{15:5} Jer je David činio što je pravo pred Gospodom niti je odstupao od svega što mu je zapovjedio svega vijeka svojega osim stvari s Urijom Hetejinom.

Djela ^{13:33} ѣко се сконѣа бѣ уедомь нхъ · намъ възвѣн҃г нсѣа · кѡ · ѣко н в вѣторѣмь пѣмѣ пншетѣ · снѣ мон есн тн азѣ днѣсь роднхъ те (f. 43b). Psalm ^{2:7} внзвѣщає повелѣннѣ господнѣе господѣ реує кѣ мнѣ: сѣнѣ мон есѣ тн азѣ днѣсѣ роднхъ те.

Djela ^{13:35} тѣмъ же ннѣдѣ глѣтѣ · не дасн прѣпѣбнѡмоу своемѣ видѣтн нстѣлѣннѣ (f. 43b). Pisar pogrešno referira na Isaiju, dok je u Mlet. referenca na Psalm ^{16:10} ѣко не оставншѣ доуше мое въ адѣ нн дасн же прѣподѡбнѡмоу своему вѣднѣтн нстѣлѣннѣ.

Djela ^{13:40–41} блюдѣте ѣбо да не прндетѣ на вы реуєное въ прѡрѣцѣхъ · ^{13:41} вндѣте нероднвн · н ѣднвнте се н ѣзрнте н ѣезнете · ѣко дѣло азѣ дѣлаю въ днн ваше дѣло емоу же не нмате вѣрн етн · аще кто повѣстоуєтѣ вамъ (f. 44a). Avakum ^{1:5} Pogledajte po narodima i vidite, i čudite se i divite se, jer ću učiniti djelo u vaše dane kojega nećete vjerovati kad se stane pripovijedati.

Djela ^{15:16–18} по сѣмь обрацоу н сѣждоу кровь двѣавъ · падѣшнн · а раскопанѡго сѣзнѣхъ нсправлю н ^{15:17} ѣко да възнѣхѣтѣ проуи ѣлвцн гѣ н всн єзнцн въ ннхѣ же нарнцаєтѣ се нмѣ мое на ннхъ · глѣтѣ гѣ творен сн вѣса ^{15:18} вѣдома ѡвѣка сѣтѣ · боу вѣса дѣла е҃го (47b–48a). Amos ^{9:11–12} U to ću vrijeme podignuti opali šator Davidov, i zatvoriću mu pukotine, i opraviću mu što je razvaljeno, i opet ću ga sagraditi kao što je bio prije, da bi naslijedili ostatak Edomski i sve narode na koje se priziva ime moje, govori Gospod, koji čini ovo.

Djela ^{28:25-28} нестроени еже соуще к себѣ ѿпоущаени бывахоу рекышоу павлоу гл̄ь едниъ · ꙗко добръ дх̄ь стн̄ реуче нсаѣмь прр̄окомькъ ѿцѣмь вашнмь ^{28:26} гл̄е · ндн̄ къ людемь смн̄ь н рнцн̄ · слоухомь ѡслышнѣ н не разоумѣте · н видеще ѡзрнѣ н не виднѣ · ^{28:27} ѡдебелѣ бо ср̄цѣ людн̄ снх̄ь н ѡшнма тежко ѡслышаше н оун̄ свон̄ смѣжнше · еда когд̄ ѡзреть оунма · н ѡшнма ѡслышѣтен ср̄цѣмь разоумѣють н обратѣтсе нсцѣлюе є (f. 81a). Isaija ^{6:9-10} A on reče: idi, i reci tome narodu: slušajte ali nećete razumjeti, gledajte ali nećete poznati. Učini da odeblja srce tome narodu i uši da im otežaju, i oči im zatvori, da ne vide očima svojim i ušima svojim da ne čuju i srcem svojim da ne razumiju i ne obrate se i ne iscijele.

1. Petr ^{3:10-12} хотен бо жнвотъ лоубнѣн виднѣн дн̄ь добръ : да оудръжнѣть езыкъ свон̄ ѡ зла : н оустнѣ свон̄ не гл̄атн̄ лѣстн̄ : ^{3:11} да оуклоннѣть се ѡ зла : н створнѣть : добро да възнѣстѣть · мнра н поженѣть н : ^{3:12} зане оун̄ гн̄н̄ на праведнѣне : н оушн̄ его въ молнтвоу нх̄ь : лнцѣ же гн̄е на твореще злаѣ (f. 98a), bez reference, ali ustvari Psalam ^{34:12-16} кто єсть уловѣкъ хотен жнвоту лоубен дн̄ь добръє вѣднѣн да оудръжнѣть езыкъ свон̄ ота зла н оустнѣ его да не глаголета зла оуклоннѣть се ота зла н створы̄ благо, възнѣстѣть мѣра н поженн̄ за не оуы̄ господьны̄ на праведнѣне н оушн̄ его въ молнтвоу нх̄ь.

1. Petr ^{3:14} н̄ аще стражѣте правды̄ радн̄ : блаженн̄ : страха же нх̄ь не оубонте се нн̄ же съблазнѣте се : (f. 98a, Isaija) ^{8:12} Ne говорите buna, kad god ovaj narod kaže buna, i ne bojte se čega se on boji, i ne plašite se.

1. Petr. ^{3:15} Гл̄ же б̄а стнѣ въ ср̄цѣх̄ь вашнх̄ь : готовн̄ же прнсно къ ѡвѣтоу : всакомоу ѡпрашающоумоу вы словесн̄ : о вашемь ѡпванн̄ (f. 98a). Isaija ^{8:13} Gospoda nad vojskama svetite; i on neka vam je strah i bojazan.

Rim. ^{3:4} да не боудеть : да бѣдѣть б̄ь нстн̄нн̄ь : всакъ же ѡлвкъ лж̄ь : ꙗкоже єсть пнсано : ꙗко да оправдаеш се въ словеснх̄ь свонх̄ь : н прѣпърншн̄ ме вьнегд̄ сд̄антѣ тн̄ се (f. 144a). Psalam ^{51:4} тебѣ едниномуу сыгрѣшых̄ь н лоукавое прѣд̄ тобою створых̄ь, ꙗко да оправдышѣ се въ словесых̄ь свонх̄ь н прѣпършы̄ вьнегда соудытѣ ты̄.

Rim. ^{3:11-12} ннктоже нѣсть разоумѣвающаго : нѣсть възнскающа б̄а : ^{3:12} всн̄ ѡклоннше се въ коупѣ : н неклѡунмн̄ быше : нѣсть творен̄ мл̄остыне нѣсть до едниного (f. 144b). Psalam ^{14:2-3} господь прнннѣ на сыны̄ уловѣуьскы̄е вѣднѣн̄ аще єсть разоумѣвае нл̄ь възыскае бога ³ всн̄ оуклоннше се въ коупѣ н неклѡуьмн̄ быше нѣсть творен̄ благостыне нѣсть до едынаго.

Rim. ^{4:7-8} блаженн̄ нмѣже ѡпоущена сѣть безаконнѣ : нмѣже прнкрнше се грѣсѣ нх̄ь : ^{4:8} блажен̄ моужь ємоужь гл̄ не вьмѣннѣть грѣха (f. 146a). Psalm ^{32:1-2} блажен̄ нмѣже отпоустыше се безаконнѣ, нмѣже прыкрыше се грѣсы̄ нх̄ь ² блажен̄ моужь ємоужь не вьмыннѣть господь грѣха, ны̄ же єсть въ оустых̄ь его ласты̄.

Rim. ^{9:17} гл̄ють бо кннгн̄ фароновн̄ : ꙗко на се нстое въздвн̄гнѣть · ꙗко да б̄валоу въ тебѣ снл̄ь мою : н ꙗко да възвѣстѣть се нме мое по всѣм̄ земн̄ (f. 155b). Izlazar ^{9:16} Ali te ostavih da pokažem na tebi silu svoju, i da se pripovijeda ime moje po svoj zemlji.

Rim. ^{10:19} н̄ гл̄оу еда нзл̄ь не разоумѣ прв̄н̄ мосн̄ гл̄еть · азь ра̄зражоу вн̄ не въ езыцѣ не разоумнѣ · · прогнѣваю вы (f. 158a). Ponovljeni zakon ^{32:21} Oni me razdražiše na revnost onijem što nije Bog, raz-gnjeviše svojim taštinama; i ja ću njih razdražiti na revnost onijem koji nije narod, narodom ludijem razljutiću ih.

Rim. ^{10:20-21} нсанѣ же др̄ззе гл̄еть : обрѣте се не нскоушнмь мене б̄валєнь б̄х̄ь не выпрашающнмь о мнѣ ²¹ н къ нзл̄оу гл̄еть вьсь дн̄ь въздѣх̄ь роуцѣ мон̄ къ лоудемьпротнвещнмь (f. 158a). Isaija ^{65:1-2} Potražiš me koji ne pitahu za me; našoše me koji me ne tražahu; rekoah narodu koji se ne zove mojim imenom: evo me, evo me. Vas dan pružah ruke svoje narodu nepokornu, koji ide za svojim mislima putem koji nije dobar.

Rim. ^{11:8} ꙗкоже єсть пнсано · · дасть нмь б̄ь дх̄ь ѡмн̄леннѣ · оунма не видѣтн̄ н ѡшнма не слышатн̄ · до н̄шынаго дн̄е (f. 158b). Isaija ^{29:10} Jer je Gospod izlio na vas duh tvrdoga sna i zatvorio vam oči, oslijepio proroke i vidiocе, glavare vaše. Isaija ^{6:9} A on reče: idi, i reci tome narodu: slušajte ali nećete razumjeti, gledajte ali nećete poznati.

Rim. ^{11:9} давд̄ь бо гл̄еть : да боудеть тр̄пєза нх̄ь въ сѣь ловѣоу · н сканьдѣль възд̄анн̄е нмь (f. 159a), bez reference, ali u Mlet. referenca na Psalam ^{69:23} боуды̄ тр̄пєза нх̄ь прѣд̄ нмь въ сѣь н възданн̄е нх̄ь въ саблзаны̄.

Rim ^{15:9} б̄а ꙗкоже єсть пнсано : сего радн̄ нсповѣмь се тебѣ въ езыцѣх̄ь гн̄ : нменн̄ твоєм̄ възпою (f. 165b). Psalam ^{18:50} сего рады̄ нсповымь се тебѣ въ езыцѣх̄ь н нменн̄ твоєм̄ възпою.

Rim ^{15:10} н пакн̄ гл̄еть възвеселнѣте се езыцн̄ съ лоуднмн̄ его (f. 165b). Ponovljeni zakon ^{32:43} Veselите se narodi s narodom njegovijem, jer će pokazati krv sluga svojih, i osvetiće se neprijateljima svojim, i očistiće zemlju svoju i narod svoj.

Rim ^{15:11} н пакн̄ понте гл̄ь всн̄ езыцн̄ : н похвалнѣте его : всн̄ лоудн̄е (f. 165b). Psalam ^{117:1} хвалѣте господа вьсь езыцы̄ н похвалѣте его вьсь лоуды̄е.

Rim. ^{15:12} н пакн нсаѣ ꙗꙗꙗ : боудеть корень ностѡвъ н вѣстаѣ н властнѡ : ѣзыкѣ : н на того ѣзычн наѣѡтъ се (f. 165b). Isaija ^{11:10} I u to će vrijeme za korijen Jesejev, koji će biti zastava narodima, raspitivati narodi, i počivalište njegovo biće slavno.

1. Kor. ^{10:26} ꙗꙗ бо еестъ земла н коньчн еѣ (f. 184b), bez reference, ali u Mlet. referenca na Psalam ^{24:1} господьна юсть земла испльненъ еѣ н всѣ жывоуще на немъ.

2. Kor. ^{6:2} ꙗꙗ бо въ врѣме прнѣтъно послоушаѣ тебе : н въ днѣ спсѣннѣ помогохъ ти · се ннѣ врѣме прнѣтъно : се ннѣ днѣ спсѣннѣ (f. 203b–204a). Isaija ^{49:8} Ovako veli Gospod: U vrijeme milosno usliših te, i u dan spasenja pomogoh ti; i čuacu te i daću te da budeš zavjet narodu da utvrdiš zemlju i naslijediš opustjelo nasljedstvo.

2. Kor. ^{6:16} нлн коѣ сложенне цркн бжн съ ндолн : мы бо есмь цркн бжн · ѣкоже бѣ рече : ѣко въселоу се въ не : н пондоу н боудоу нмъ въ бѣ : н ти бѣдоути мнѣ въ лоудн (f. 204b), bez reference, ali u Mlet. referenca na Jeremiju ^{31:1} U to vrijeme, govori Gospod, ja ću biti Bog svijem porodicama Izrailjevijem, i oni će mi biti narod.

2. Kor. ^{6:17} тѣмъ же нздѣте ѡ срѣдн нхъ : н ѡлоуунте се ꙗꙗ ꙗꙗ : н нечнстотн не прнкасанте се : н азъ ꙗꙗ въ (f. 204b). Isaija ^{52:11} Odstupite, odstupite, izidite odatle, ne dotičite se ničega nečista; izidite ispred njega, očistite se vi koji nosite sude Gospodnje.

2. Kor. ^{6:18} н боудоу вамъ въ оцѣ н въ боудете мнѣ въ сѣбнн н дащѣрн · ꙗꙗ ꙗꙗ всѣдрьжнтель : (f. 204b). Isaija ^{43:6} Kazaću sjeveru: daj; i jugu: ne brani; dovedi sinove moje iz daleka i kćeri moje s krajeva zemaljskih.

2. Kor. ^{7:1} сн же нмоуше въ срѣднхъ : обѣтованне възлюбленн · оцѣстнмъ се ѡ всакоѣ : скврны плѣтскне : н дхѡвънаѣ твореще стнпоу въ страсть бжн (f. 205a). Isaija ^{55:7} Neka bezbožnik ostavi svoj put i nepravедник misli svoje; i neka se vrati ka Gospodu, i smilovaću se na nj, i k Bogu našemu, jer prašta mnogo.

Hebr. ^{8:8–12} порнцаеть бо нхъ ꙗꙗ : се днне греть ꙗꙗ ꙗꙗ : н свършоу на домъ нзлѣвъ : н на домъ нюдовъ : завѣтъ новъ ⁹ не по завѣтѣ нже створнхъ ѡцѣмъ нхъ : нзвестне ѡ землѣ еѣюпытскне : въ днѣ емьшлмне за рѣкоу нхъ : ѣко ти не прѣбывше въ завѣтъ моемъ : н азъ нераднхъ о нхъ ꙗꙗ ꙗꙗ ¹⁰ ѣко се завѣтъ нже завещахъ домоу нзлѣвоу по оннхъ днѣхъ ꙗꙗ ꙗꙗ · даѣ законн мое въ смьслъ нхъ · на срѣднхъ нхъ · напншоу е : н бѣдоу нмъ въ бѣ · н ти боудоу мнѣ въ лоудн ¹¹ н не нмоутъ наѡунти кьждѡ нскрѣнаго своего : н кьждѡ брата своего ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ · ꙗꙗ · ѣко всн разоумѣють ме : ѡ малыхъ до велнхъ : ¹² ѣко мнѡлостнвъ бѣдоу въ неправдахъ

нхъ н грѣхъ нхъ н безаконнхъ : не нмамъ поменути еѣ (f. 271a–271b), bez reference, ali ustvari Jeremija ^{31:31–34} Evo, idu dani, govori Gospod, kad ću učiniti s domom Izrailjevijem i s domom Judinijem nov zavjet, Ne kao onaj zavjet koji učinih s ocima njihovijem, kad ih uzeh za ruku da ih izvedem iz zemlje Misirske, jer onaj zavjet moj oni pokvariše, a ja im bijah muž, govori Gospod; Nego ovo je zavjet što ću učiniti s domom Izrailjevijem poslije ovijeh dana, govori Gospod: metnuću zakon svoj u njih, i na srcu njihovu napisaću ga, i biću im Bog i oni će mi biti narod. I neće više učiti prijatelj prijatelja ni brat brata govoreći: poznajte Gospoda; jer će me znati svi od maloga do velikoga, govori Gospod; jer ću im oprostiti bezakonja njihova, i grijeha njihovijeh neće više pominjati.

Čuvanje referenci svakako je podstaknuto njihovim preciznim navođenjem u okviru Eutalijevog aparata.¹⁷ Priređivački aparat u bosanskim rukopisima predviđa označavanje i onih mjesta gdje apostol Pavao citira književnike klasične epohe. Tako u Giljferdingovom apostolu br. 14 bilješka “27 Arat astronom i mirotvorac” stoji na margini lista 54a, uz stih “Jer kroz njega živimo, i mičemo se, i jesmo; kao što i neki od vašijeh pjevača rekoše: *jer smo i rod njegov*” (Djela ^{17:28}), na čijem kraju je izreka Arata iz Tarsa, zabilježena u njegovoj poemi *Pojave (Phenomena)*, koja sadrži najznačajnija astronomska i meteorološka znanja njegovog vremena.¹⁸

Također uz stih Prve poslanice Korinćanima ^{15:33} НЕ ЛЫТНТЕ СЕ ТЛЫЕТ БО ѡБНУАН БЛГН БЕСѢДАМН ЗАЛМН u Mletačkom zborniku stoji bilješka na margini: ѡ менадровъ словесъ · ѡ ·, koja dakle upućuje na citat antičkog komediografa Menandra iz njegovog djela *Taida*.¹⁹

U Prologu poslanicama apostola Pavla nalaze se reference od kojih se neke navode u izdanju Eutalijevog aparata, a neke ne:²⁰ ѡ таннъ нлннъ (Mlet. f. 223c, Gilj. f. 133b), ѡ монснѡвъ таннъ (Mlet. f. 224b, Gilj. f. 135a) i ѡ таннъ прѡрка

¹⁷ Slavenska verzija Eutalijevog aparata odgovara izdanju teksta na grčkom i latinskom jeziku u *Patrologia graeca* 85 (kolone 719–724) *Elenchus – Divinorum testimoniorum quae in sancti Pauli epistolis continentur*, koji čini popis citata “od do”. Tom popisu pisari postavljaju ekvivalente u vidu marginalnih bilješki uz odgovarajuće stihove poslanica, i čine to veoma precizno.

¹⁸ Usp. Ellicott 1930, 118.

¹⁹ *Ibid.*, 349.

²⁰ Usp. *Patrologia graeca* 85, kolone 719–726: *Ex Jeremia apocrypho* u Poslanici Efežanima, *Ex Moyse apocrypho* u Poslanici Galaćanima.

еремне (Mlet. f. 224b, Giljf. 135b). Na Ilijinu tajnu knjigu upućuju marginalne bilješke uz stih 1. Kor. 2:9 (Mlet. f. 242d, Giljf. 172a); na Mojsijeve tajne²¹ bilješka uz Gal. 6:15 (Mlet. f. 270c); na Jeremijine tajne²² bilješka uz Efež. 5:14 (Mlet. f. 274a, Giljf. 231b). Ilijinog apokrifa nema na popisu u izdanju Eutalijevog aparata, barem ne na mjestu gdje je označen u slavenskom prologu – među pobrojanim citatima Pavlovih poslanica.²³ Međutim, podatak da je za stih 1. Kor. 2:9 korišten citat iz apokrifne Knjige proroka Ilije nalazi se u patrističkoj literaturi, npr. kod Origena.²⁴ Ispred stiha 1. Kor. 2:9 bosanski pisari na margini bilježe ѿ таннь наннь, vjerovatno razumijevajući da to nije doslovni citat Isaije 64:4,²⁵ već je u njemu Pavlova izmjena koju oni povezuju s Ilijinom apokalipsom.

Predstavljanjem cijeloga kataloga označenih konkordanci u sakralnim tekstovima srednjovjekovne bosanske pismenosti nastoji se istaknuti činjenica da pisar svjesno bilježi starozavjetno porijeklo teksta i tako uklapa sakralne teme u

judeokršćanski kontekst. U tom smislu najpretnantniji korpus nudi Eutalijev aparat, odnosno onaj njegov dio koji se tiče donošenja podataka o poslanicama apostola Pavla. Za potpun uvid u ostale pisarske reference koje upućuju na Stari zavjet kao izvor citata dobro može poslužiti izdanje Mletačkog zbornika s potpunom transkripcijom, u kojem se vodilo računa o svim zapisima u rukopisu, te tako predstavlja i sve pisarske upute s margina rukopisa.²⁶ Prema tom izdanju kolekcija stihova s referencama dopunjava se ovako:

Djela 2:30-31 проркѣ ѡбо се вѣѣ ѣко клетвою клетъ се емѣ бѣ ѡ плода ѣрѣва его по плѣти вѣзвнѣнѣти хѣ и посадеѣти на прѣстоли его. Psalam 132:11 клетъ се господѣ даведеѣ нстѣноу и не отврѣже се его: от плода ѣрѣва твоего посаждоу на прѣстоли твоемѣ.

Djela 2:34-35 не възнде бо двѣ на нбса глѣть же самѣ : рѣ гѣ гѣн моемѣ сѣдѣ ѡ деснѣю мене донѣдѣже положѣ врагн твое подѣножню ногама твоима. Psalam 110:1 реуе господѣ господевѣ моемоу: сѣдѣ о десноую мене донѣдѣже подѣложоу врагѣ твое подѣножне ногама твоима.

Djela 3:22 монсн бо кѣ ѡцемѣ нашнмѣ рѣ ѣко прорѣка вамѣ вѣзвнѣнѣти гѣ бѣ ваш ѡ братне ваше ѣко мене того послашанте ѡ всемѣ еанко рѣть вамѣ. Izlazar 4:15 Njemu ćeš kazati i metnućeš ove riječi u usta njegova, i ja ću biti s tvojim ustima i s njegovijem ustima, i učiću vas šta ćete činiti. (Umjesto na Ponovljeni zakon 18:15, ali i Hval. i Mlet. i Giljf. 14 imaju referencu *Ishod.*)

Djela 3:25 вѣ есте сѣнове прорѣкѣ и завнта нже завеща бѣ кѣ ѡцемѣ вашнмѣ глѣ кѣ аврамѣ ѡ снменн твоемѣ блгветѣ се вса ѡтаѣствнѣ землѣ. Postanak 22:18 I blagosloviće se u sjemenu tvojem svi narodi na zemlji, kad si poslušao glas moj.

Djela 7:46-48 нже ѡбрѣте блгодѣть прѣдѣ бмѣ нспросн ѡбрѣстн селенне бѣ нѣковла : соломѣнѣ же сѣзда емѣ храмѣ на вншнен не вѣ рѣкотворѣннхѣ црѣвахѣ жнветѣ бѣ ѣкоже прорѣкѣ глѣть Psalam 132:1-5 помены господѣ даведеѣ и всоу кротость его ѣко клетъ се господевн не раскаеѣ се и обеща се богу нѣковлоу. ³ аще вѣндоу вѣ село домоу моего нлѣтѣ възлѣзоу на одрѣ постеле мое ⁴ аще дамѣ самѣ оунма монма и вѣкомѣ монмѣ дрѣманѣ и покон колѣнома монма ⁵ донѣдѣже ѡбрѣщаю мѣсто господевѣ сѣнѣ богу нѣковлоу.

²¹ Vidjeti Prolog u Giljferdingovom apostolu br. 14, f. 135a: ѡ монсѡвн таннь : ѡ ѡѡ ѡн ѡбрѣзанне ѣто можѣть : до нова тварѣ, што се односи на Gal. 6:15, ali pisar Giljf. 14 uz sam stih ne postavlja ovu referencu. Citat je iz Mojsijeve apokalipse, v. Gill, *Exposition of the Entire Bible*, Gal. 6:15.

²² Riječ je o stihu koji je u aparatu Giljferdingovog apostola br. 14 na listu 135b zapisan ovako: ѡ еремнѣ таннь : ѡ ѡѡ вѣстанн спен : до освѣтѣнѣ, а на margini lista 231b, uz stih Ef. 5:14 тѣмѣ же глѣть вѣстанн спен : и вскрѣснн ѡ мртвнхѣ : и освѣтѣтѣ те хѣ, napisano je ѡ таннь еремннѣ. Za tumačenje usp. Gill – Garza 2016, 52.

²³ U Mletačkom zborniku na Ilijinu tajnu knjigu upućuje se i na marginama uz stihove Rim. 8:35 (f. 234a) i Rim. 11:2 (f. 235d), dok u Giljferdingovom apostolu br. 14 na tim mjestima nema takve napomene. U Hvalovom zborniku uz stihove Judine poslanice 1:9 i 1:14 (f. 213b) nalaze se još dvije reference, na Mojsijev i na Enohov apokrif (танна монснѣва и танна енохова).

²⁴ O citatu iz Ilijine apokalipse u 1. Kor. 2:9 v. Barnes 1852, 51, a detaljno o tumačenju tog stiha v. Hartog 2016.

²⁵ Riječ je o stihu "Nego kao što je pisano: što oko ne vidje, i uho ne ču, i u srce čovjeku ne dođe, ono ugotovi Bog onima, koji ga ljube", koji se oslanja na "Otkako je vijeka ne ču se, niti se ušima dozna, niti oko vidje Boga osim tebe da bi tako učinio onima koji ga čekaju". Zanimljivo je da se ovaj stih citira u slavenskoj verziji Romana o Aleksandru Velikom, baš na mjestu gdje Aleksandar svjedoči jednog, nevidljivog Boga: пророкѣ реуе емѣ бога еѣѣ вѣрѣмоу нже небо и землѣ сѣзда вѣднма и невѣднмѣ егоже ѡко не вѣдн нн ѣхо не слнша нн ва срѣца ѣловнѣва вѣзнѣн (Berlinska Aleksandridera f. 43b–44a, Van den Berk 1970, 203–204). Tj. Prorok reče: "Boga jednoga vjerujemo, koji nebo i zemlju sazda, vidljivo i nevidljivo, kojega oko ne vidje, ni uho ne ču, ni u srce čovjeka ne uđe."

²⁶ Ovaj zbornik sadrži ukupno 114 takvih referenci na marginama, od kojih se 80 nalazi uz tekst Pavlovih poslanica (v. Nakaš 2020). Raspored je gotovo potpuno jednak i u druga dva primjerka, naime u Hvalovom zborniku i u Giljferdingovom apostolu br. 14.

Djela ^{13:21} н ѿ тѣлѣ проснше цѣра н дасть нмѣ бѣ саѣла сѣна кнсова мѣжа ѿ колѣнна венѣмннова лѣтъ ·м·. 1. Samuel ^{9:1} A bješe jedan čovjek od plemena Venijaminova, kojemu ime bješe Kis, sin Avila, sina Serora, sina Vehorata, sina Afije, sina jednoga čovjeka od plemena Venijaminova, hrabar junak. (Hval. i Gilj. nemaju referencu, a Mlet. umjesto na 1. Samuel referira na 1. Kraljevima).

Djela ^{13:47} тако бо заповѣда намѣ гѣ ·:· положнхъ те въ свѣтъ езномѣ бѣти тебѣ въ спсѣненне до послѣдннхъ земле. Isaija ^{49:6} I reče mi: malo je da mi budeš sluga da se podigne pleme Jakovljevo i da se vrati ostatak Izrailjev, nego te učinih vidjelom narodima da budeš moje spasenje do krajeva zemaljskih.

1. Petr. ^{1:16} зане пишеть стѣн бѣдѣте зане азъ стѣ есамъ. Levitski zakonik ^{19:2} Kaži svemu zboru sinova Izrailjevihi, i reci im: budite sveti, jer sam ja svet, Gospod Bog vaš. (U Mlet. referenca na Isaiju, dok Gilj. ima referencu na Levitski zakonik.)

1. Petr. ^{1:24} зане всака плѣтъ ѣко трава н всака сѣлава ѣлвѣска ѣко цвѣтъ травнн ѣсѣше н трава н цвѣтъ еѣ ѿпаде а гѣлѣ гѣлѣ прѣбнваетъ въ вѣкн. Isaija ^{40:6} Glas govori: Viči. I reče: Šta da vičem? Da je svako tijelo trava i sve dobro njegovo kao cvijet poljski. (Samo u Hval.)

1. Petr. ^{5:5} такоже же юнне повнннѣте се старѣцемъ всѣ же се себѣ повннѣюще се смнренне стежнѣте зане бѣ грѣднмѣ протнвнѣте се смнреннмѣ же даеть блгодѣтъ. Mudre izreke ^{3:34} Jer potsmjevačima on se potsmijeva, a krotkima daje milost. (Samo u Hval.)

1. Petr. ^{2:22} лѣунше се нмѣ нстннѣаѣ прѣтъа псѣ възвращае на свое блвотннн н свнннѣ нзмнвѣшн се въ калн тнменнѣ своего. Mudre izreke ^{26:11} Kao što se pas povraća na svoju bljuvotinu, tako bezumni ponavlja svoje bezumlje. (Samo u Hval.)

Jud. ^{1:9} а мнханѣ арьханѣлѣ егѣ сѣ непрѣзньо расѣжае се гѣлаше ѿ монсѣовн тѣлесн не смѣ навестн сѣда хѣлѣна на рѣ да запрѣтнѣте тебѣ гѣ. Tajna Mojsijeva (samo u Hval.).

Jud. ^{1:14} прорѣцѣствова же н ѿ снхъ седѣмн ѿ адама енохъ гѣе се прѣдѣтъ гѣ сѣ тѣмою анѣлѣ стѣнхъ свонхъ. Tajna Enohova (samo u Hval.).

Rim. ^{1:17} правда бо бѣжѣтъ въ немѣ ѣвлаеть се ѿ вѣрн въ вѣрѣ ·:· ѣкоже ѣе пнсано ·:· а праведннкъ ѿ вѣрн жнвѣ бѣдетъ. Avakum ^{2:4} Gle, ko se ponosi, njegova duša nije prava u njemu; a pravednik će od vjere svoje živ biti.

Rim. ^{2:24} нме бо бѣжѣте васѣ радн хѣлѣнѣте се въ езнцнхъ ·:· ѣкоже пнсано. Isaija ^{52:5} A sada što ću ti? veli Gospod; jer je narod moj zaboravljen ni za što; koji vladaju njim, cvijele ga, veli Gospod, i jednako svaki dan huli se na ime moje.

Rim. ^{3:13} гробѣ ѿвѣрѣтъ грѣтанн нхѣ езннн свонмн лѣщахѣ се ѣдѣ аспндѣнѣ подѣ ѣстнма нхѣ. Psalam ^{5:9} ѣко нѣстъ въ оустѣхѣ нхѣ нстѣннѣ срдѣце нхѣ соуетно ѣстъ гробѣ отвѣрѣтъ грѣтаннѣ нхѣ езннн свонмн лѣщахѣ се.

Rim. ^{3:14} нхѣже ѣста клеветѣнѣ н гѣлѣва плѣна сѣтъ. Psalam ^{10:7} емоужѣ клѣтѣнѣ оуста его плѣна соут горѣсть н ластѣ подѣ езномѣ его троудѣ н болѣзанѣ. Psalam ^{140:3} поострнше езннѣ свон ѣко змѣѣ, ѣдѣ аспндѣнѣ подѣ оустнма нхѣ. (Gilj. referira na Psalam 140, Mlet. na Psalam 10.)

Rim. ^{3:15–17} скорн ногн нхѣ пролѣтѣнѣ крѣвь ¹⁶ сѣкрѣшенне н страсть на пѣтѣхѣ нхѣ ¹⁷ н пѣтн мнрѣна не разѣмнше. Isaija ^{59:7–8} Noge im trče na zlo i brze su na proljevanje krvi prave; misli su njihove bezakonje; na putovima je njihovijem pustoš i rasap. Puta mirnoga ne znaju, i na putovima njihovijem nema pravde; načinili su sebi krive staze; ko god ide po njima, ne zna za mir. (U Mlet. referenca na Isaiju, u Gilj. i Hval. na Postanak.)

Rim. ^{3:18} ннстѣ бо страха бѣжѣтъ прѣдѣ шунма нхѣ. Psalam ^{36:1} реуе законпрѣстоупннкъ да не сѣгрѣшаеть въ себѣ нѣстъ бо страха божѣѣ прѣдѣ оуѣма его.

Rim. ^{4:3} ѣто бо кннн гѣлѣтъ вѣрова же аврамѣ бѣн н вѣмннн се емѣ въ правдѣ. Postanak ^{15:6} I povjerova Avram Bogu, a on mu primi to u pravdu.

Rim. ^{4:6} ѣкоже н давѣа гѣлѣтъ блаженство ѣлвѣѣ емѣже бѣ прнунѣаеть правдѣ безѣ дѣлѣ. Psalam ^{44:7–8} не на лоукѣ бо мон оупваю н ороужѣе мое не сѣпасеть мене ⁸ сѣпасаль бо нѣ есѣ от стоуждающѣхѣ намѣ н ненавѣдѣще насѣ посрамѣлѣ есѣ. (Samo u Mlet.)

Rim. ^{4:17} ѣкоже ѣе пнсано ѣко ѿца многомѣ езномѣ положнхъ те премѣ емѣже вѣрова бѣ жнвѣщѣемѣ мрѣтвнѣ н нарнѣающѣемѣ не сѣщаѣ ѣко сѣщаѣ. Postanak ^{17:5} Zato se više nećeš zvati Avram nego će ti ime biti Avraam, jer sam te učinio ocem mnogih naroda.

Rim. ^{4:18} нже безѣ ѣпваннѣ на ѣпванне вѣрова бѣтн емѣ ѿцѣ многомѣ езномѣ по рѣномѣ ·:· такон бѣдетъ снме твое. Postanak ^{15:5} Pa ga izvede napo-lje i reče mu: Pogledaj na nebo i prebroj zvijezde, ako ih možeš prebrojiti. I reče mu: tako će ti biti sjeme tvoje.

Rim. ^{8:35} кто нн разѣлѣунѣтъ ѿ лѣбѣе бѣжѣне скрѣбѣ лн нлн тѣга гонѣенне лн нлн гладѣ лн нагота нлн бѣда нлн маѣ. Iz tajni Ilijinih (samo u Mlet.).

Rim. ^{8:36} ѣкоже ѣе пнсано ѣко тебе радн ѣмрѣщѣвлѣнѣ есѣмѣ всѣ дѣлѣ вѣмннѣхомѣ се ѣко ѿвѣе на заколенне. Psalam ^{44:23} ѣко тебе радѣ оумрѣщѣлаемѣ есамѣ всѣ дѣлѣ вѣмннѣхомѣ се ѣко овѣе на заколенне.

Rim. ^{9:9} ѡбытованню бо словеса на се врѣме прѣдѣ ·:· н бѣдетъ сарьры снѣ. Postanak ^{18:10} A jedan između njih reče: do godine u ovo doba opet ću doći k tebi, a Sara će žena tvoja imati sina. A Sara slušaše na vratima od šatora iza njega.

Rim. ^{9:12} не ѡ дѣла на ѡ призначающаго рѣ се еѣ ѣко болн поработаетъ маѣшемоу ·:· Postanak ^{25:23} A Gospod joj reče: Dva su plemena u utrobi tvojoj, i dva će naroda izaći iz tebe; i jedan će narod biti jači od drugoga naroda, i veći će služiti manjemu.

Rim. ^{9:13-14} ѣкоже ѣ пнсано нѣкова възлѣбнхъ а нсава възненавѣхъ · ^{9:14} что ѡбо рѣмъ еда неправда ѡ бѣ да не бѣдетъ. Malahija ^{1:2-3} Ljubim vas, veli Gospod; a vi govorite: u čem nas ljubiš? Ne bješe li Isav brat Jakovu? govori Gospod; ali Jakova ljubih. A na Isava mrzih; zato gore njegove opustih i našljedstvo njegovo dadoh zmajevima iz pustinje. (Mlet. postavlja referencu za stih broj 13, a Giljif, za 14.)

Rim. ^{9:15} монсѣн бо глѣть помнѣлю егоже аще помнѣлю н ѡщедрѣ егоже аще ѡщедрѣ. Izlazak ^{33:19} A Gospod mu reče: učiniću da prođe sve dobro moje ispred tebe, i povikaću po imenu: Gospod pred tobom. Smilovaću se kome se smilujem, i požaliću koga požalim.

Rim. ^{9:25} ѣкоже н«е»се«н» глѣть нареку не лѣдн мое лѣдн мое н не възлѣбленне възлѣбленне. Jesej ^{2:23} I posijaću je sebi na zemlji, i smilovaću se na Loruhamu, i reći ću Loamiji: ti si moj narod, i on će reći: Bože moj! (U Hval. несен, u Giljif. na margini носн, а u stihi неѣн.)

Rim. ^{9:27} нсанѣ же выпнетъ ѡ нзвѣлѣ аще ѣ чнсло снѡвъ нзлѣвъ ѣко пнсакъ морьскнн ѡстанакъ спсѣть се. Isaija ^{10:22} Jer ako bude naroda tvojega, Izrailju, kao pijeska morskoga, ostatak će se njegov obratiti. Pogibao je određena, različie se pravda.

Rim. ^{9:29} и ѣкоже прѡрече аще не бѣн гѣ савѡтъ ѡставнѣ намъ сѣмене ѣко содомлане ѡдобнлн се бнѡмъ н ѣко гоморанемъ ѡдобнлн се бнѡмъ. Isaija ^{1:9} Da nam Gospod nad vojskama nije ostavio malo ostatka, bili bismo kao Sodom, izjednačili bismo se s Gomorom.

Rim. ^{9:33} ѣкоже ѣ пнсано ·:· се полагаю въ снѡнн камень прѣтнканню н скрѣжалъ сканѣдалѣ н всакъ вѣрѣе въ нѣ не постнѣтъ се. Isaija ^{8:14} I biće vam svetinja, a kamen za spoticanje i stijena za sablazan objema domovima Izrailjevijem, zamka i mreža stanovnicima Jerusalimskim.

Rim. ^{10:5} монсн бо пншетъ правдѣ ѣже ѡ закона ѣко сътворнвн ѣ ѡлѣкѣ жнвѣ бѣдетъ въ ннхъ. Ezekiel ^{20:11} I dadoh im uredbe svoje, i objavih im zakone svoje, koje ko vrši živ će biti kroz njih. (Mlet. ima dvostruku referencu: na proroka Ezekiela i na Ponovljeni zakon, а Hval. je bez reference.) Ponov-

ljeni zakon ^{4:1} A sada, Izrailju, čuj uredbe moje i zakone, koje vas učim da tvorite, da biste poživjeli i ušli u zemlju koju vam daje Gospod Bog otaca vaših i da biste je naslijedili.

Rim. ^{10:6} а правда ѣже ѡ вѣрн такон глѣть не рѣчн въ срѣдн своемъ кто възндѣтъ нѣ нбо сѣрѣу хѣ свестн. Ponovljeni zakon ^{30:12} Nije na nebu, da rečeš: ko će nam se popeti na nebo da nam je skine i kaže nam je, da bismo je tvorili?

Rim. ^{10:8} на что глѣтъ кннги блнзѣ тн глѣ ѣе въ ѡстнхъ твонхъ н въ срѣдн твоємъ сѣрѣу глѣ вѣры нже проповѣдаемъ. Ponovljeni zakon ^{30:14} Nego ti je vrlo blizu ova riječ, u ustima tvojima i u srcu tvojem, da bi je tvorio.

Rim. ^{10:11} глѣтъ бо кннги всакн вѣрѣн на нѣ не постнѣтъ се. Isaija ^{28:16} Zato ovako veli Gospod Gospod: Evo, ja меѣмъ u Sionu kamen, kamen izabran, kamen od ugla, skupocjen, temelj tvrd; ko vjeruje neće se plašiti.

Rim. ^{10:13} всакъ бо нже аще призовѣтъ нме глѣ спсѣть се. Joilo ^{2:32} I svaki koji prizove ime Gospodnje spašće se; jer će na gori Sionu i u Jerusallimu biti spasenje, kao što je rekao Gospod, i u ostatku koji pozove Gospod.

Rim. ^{10:15} како же проповѣдетъ аще не посланн бѣдѣтъ ·:· ѣкоже ѣ пнсано ѣко краснн ногн блѡговѣствѡющнхъ мнрѣ хѣвъ блѡгаѣ. Naum ^{1:15} Eto, na gorama noge onoga koji nosi dobre glase, koji oglašuje mir. Praznuj, Juda, svoje praznike, ispunjaj zavjete svoje, jer zlikovac neće više prolaziti po tebi; sasvijem se zatro.

Rim. ^{10:16} на не всн послѣшаше еѣнѣлнѣ нсанѣ бо глѣтъ гн кто вѣрова слѣхѣ нашемѣ. Isaija ^{53:1} Ko vjerovala propovijedanju našem, i mišica Gospodnja kome se otkri?

Rim. ^{10:18} на глѣ еда не слншаше сего радн ѡбо въ всѣ землѣ нзнѣлѣ провѣщаннѣ нхъ н въ конце въселене глн нхъ. Psalam ^{19:4} н въ всю землѡу нзыдоутъ провѣщаннѣ нхъ н въ конацѣ въселеннѣ глагольн нхъ въ слннѣцѣ положоу село его.

Rim. ^{11:2} не ѡрннѣ бѣ лѣдн свонхъ еже прѣжѣ разѣмѣ ·:· ѡ нлнн что глѣтъ кннги ѣко прѣповѣдаѣ бѣн на нзѣ глѣ. Ilijina tajna (samo u Mlet.).

Rim. ^{11:4} на что глѣть емѣ ѡвѣщанне ѡставнхъ себѣ ·:· тнсѣщѣ мѣжн нже не поклоннше колннн валамовн. 1. Kraljevima ^{19:18} Ali sam ostavio u Izrailju sedam tisuća, koji nijedan ne saviše koljena pred Valom, niti ga ustima svojim cjelivaše.

Rim. ^{11:26} и тако всакъ нзлѣтнѣ спсѣть се (лѣ нсанѣ) ѣкоже ѣ пнсано прнѣдетъ ѡ снѡна нзбавленне н ѡвратнѣ неѣстнѣ ѡ нѣкова. Isaija ^{59:20} I doći će izbavitelj u Sion i k onima od Jakova koji se obraćaju od grijeha, veli Gospod.

Rim. 11:34 кто ѹбо разѹмн ѹмъ г҃нь нлн кто свѣтъннкъ емѹ б҃н. Isaija 40:13 Ko je upravljao duh Gospodnji? ili mu bio savjetnik i naučio ga?

Rim. 12:19 не себе мащающе възлѣбленн не дадѣте мнста гнѣвѹ ∷ пнсано бо ꙗко мѣн масть азъ въздамъ глеть г҃ъ. Ponovljeni zakon 32:35 Moja je osveta i plata, u svoje vrijeme poružnuće noga njihova, jer je blizu dan propasti njihove, i ide brzo što će ih zadesiti. (U Mlet. u drugom dijelu stiha referenca na Ponovljeni zakon, a u Giljf. u prvom dijelu bilježi паѣѹ :мв.)

Rim. 12:20 аще ѹбо аоуеъ врьгъ твон ѹхлѣблѣан аще лн жежѣтъ напаѣн се бо творе ѹг҃лн огно съберешн на глѣн его. Mudre izreke 25:21 Ako je gladan ne navidnik tvoj, nahrani ga hljeba, i ako je žedan napoj ga vode. (U Mlet. нечитка oznaka *ot Pr[itač Solomunj]*, dok u Giljf. referenca na Ponovljeni zakon.)

Rim. 13:9а еже бо не прѣлѣбн сътворншн не ѹбнешн не ѹкрадешн не лѣже послѹшствѹешн не похоуешн н ѣже нна заповѣь въ словесн семь съврѣшаеъ се. Izlazak 20:13–17 не сътворншн прѣлѣбн не ѹбнешн не ѹкрадешн н не лѣжн послѹшствѹешн на нскрѣнаго своего лѣжемъ послѹшствѹемъ не похоуѣшн женн нскрѣнаго своего нн селѹ его нн рабѹ его нн воловн его нн ѡслѹ его нн елнко нмать нскрѣнн твоѹ.²⁷

Rim. 13:9b възлѣбншн нскрѣнаго своего ѣко самъ себе. Levitski zakonik 19:18 Ne budi osvetljiv, i ne nosi srdnje na sinove naroda svojega; nego ljubi bližnjega svojega kao sebe samoga; ja sam Gospod.

Rim. 14:11 пнсано бо ꙗко жнвѹ азъ глеть г҃ъ ѣко мнѣ поклоннть се всако колѣно н всакы езнкъ нсповнть се б҃вн. Isaija 49:18 Sobom se zakleh; izide iz usta mojih riječ pravedna, i neće se poreći, da će im se pokloniti svako koljeno, i zaklinjati se svaki jezik.

Rim. 15:3 нбо х҃ъ не себн ѹгодн поношеннѣ поносецнхъ тебн напаѣѹ на ме. Psalam 69:9 ѣко жалость домоу твоего снѣсть ме н поношеннѣ поносецнхъ нападоше на ме.

Rim. 15:21 на ѣкоже ꙗко пнсано вѣнрадетъ тн нмѣже не възвѣстн се ѡ немъ нже не слншаше разѹмнютъ. Isaija 52:15 Tako će opet udiviti mnoge narode, carevi će pred njim zatisnuti usta svoja, jer će vidjeti što im nije kazivano i razumjeće što nijesu slušali.

1. Kor. 1:19 пнсано бо ꙗко погѹблѹ прѣмѹдрость прѣмѹдрнхъ н разѹмъ разѹмннхъ ѡврьгѹ. Isaija 29:14 Zato ću evo još raditi čudesno s tijem narodom,

čudesno i divno, i mudrost mudrijeh njegovijeh poginuće i razuma razumnijeh nestaćе.

1. Kor. 1:31 да ѣкоже ꙗко пнсано хвален се ѡ г҃н да хвалнтъ се. Jeremija 4:2 I klećeš se istinito, vjerno i pravo: tako da je živ Gospod. I narodi će se blagosiljati njim, i njim će se hvaliti. (Mlet. i Giljf. dodaju i referencu na Prvu knjigu kraljeva.)

1. Kor. 2:16 кто бо разѹмн ѹмъ г҃нь нже наставнтъ н мн же ѹмъ х҃въ нмамъ. Isaija 40:13 Ko je upravljao duh Gospodnji? ili mu bio savjetnik i naučio ga?

1. Kor. 3:19 прѣмѹдрость бо мнра сего вѣнство ѡ бѣ ꙗко пнсано бо ꙗко хлѣпан прѣмѹдрне въ коварьствнхъ. Јов 5:13 Koji hvata mudre u njihovu lukavstvu, i namjeru opakih obara.

1. Kor. 3:20 и пакн г҃ъ разѹмнваетъ помншеннѣ ѹлѣвѣскаѣ ѣко сѹтъ сѣетьнаѣ. Psalam 94:11 господъ свѣсть помншеннѣ ѹловѣвѣска ѣко соуъ соуѣтна.

1. Kor. 6:16 нлн не вѣсте ѣко прнлнплаен се лѣбодѣнцн еднно тѣло ꙗко вѣдетъ бо рѣ ѡба въ плѣть едннѹ. Postanak 2:24 Za to će ostaviti čovjek oca svojega i mater svoju, i prilijepiće se k ženi svojoj, i biće dvoje jedno tijelo.

1. Kor. 9:9 въ монснвн бо законн пнсано ꙗко не ѡбрѣцешн вола врьхѹща еда ѡ волохъ раднтъ б҃ъ. Ponovljeni zakon 25:4 Nemoj zavezati usta volu kad vrše.

1. Kor. 10:7 нн ндолотрѣвннцн бѣванте ѣкоже етерн нхъ ѣкоже ꙗко пнсано снѣѹ лѣдѣ ѣстн н пнтн н вѣсташе нгратн. Izlazak 32:6 I sjutra dan ustavši rano prinesošе žrtve paljenice i žrtve zahvalne; i posjeda narod, te jедоше i пише, a poslije усташе da se igraju.

1. Kor. 14:21 въ законн ꙗко пнсано нноезнѹнннкн ѹстнамн нннмн възг҃лѹтъ лѣдемъ снмъ н такон не послѹшають мене глеть г҃ъ. Isaija 28:11–12 Zato će nerazumljivom besjedom i tuđim jezikom govoriti tome narodu; jer im reče: ovo je počinak, ostavite umorna da počine; ovo je odmor; ali ne htјeše poslušati.

1. Kor. 15:25 пдобаетъ бо емѹ црствѡватн дондѣже положнтъ все врагн его подѣножню ногама свонма. Psalam 110:1 реуе господъ господаевы моемоу: сѣдѹ о десноую мене, дондѣже подѣложоу врагы твое подѣножне ногама твоима.

1. Kor. 15:54 егѡ же нстѣное се ѡблѹеъ се въ ненстѣное н смрѣтное се ѡблѹеъ се въ несмрѣтное тогѡ събѣдетъ се слово напнсаное пожрѣта б҃н смрѣть повндою. Isaija 25:8 Uništiće smrt zauvijek, i utrće Gospod Gospod suze sa svakoga lica, i sramotu naroda svojega ukinuće sa sve zemlje; jer Gospod reče. (U Giljf. referenca na Isaiju, a u Mlet. na Jeseja.)

²⁷ Iz Dekaloga Mletačkog zbornika (f. 144c), gdje je također redosljed zapovijedi Izl. 20:14 па Izl. 20:13, kao u Rim. 13:9.

2. Кор. ^{4:6} ѿко бѣ рекн нс тъмн свѣтѣ вснѣтън нже
вснѣ въ срѣднхъ нашнхъ къ просвѣщенью разѹмѹ
слѹвн бжне ѡ лнцн нсѣхн. Isaija ^{9:1} Ali neće se ona-
ko zamračiti pritiješnjena zemlja kao prije kad se
dotače zemlje Zavulonove i zemlje Neftalimove, ili
kao poslije kad dosađivaše na putu k moru s one
strane Jordana Galileji neznabožackoj.

2. Кор. 4:13 нмѣе же таже дхъ вѣрн по писанню
его ∴ вѣровахъ тмѣ же н възглахъ н мн вѣрѣмъ
тмѣ же н глѣмъ. Psalam 116:10 вѣровахъ тымѣ же н
възглаголахъ: азъ же смѣрихъ се.

2. Кор. ^{8:15} НЖЕ МНОГАГО НЕ УМНОЖИТЬ НЖЕ МАЛАГО НЕ УМАЛНТЬ. Izlazak ^{16:18} Pa mjeriše na gomor, i ne dođe više onom koji nakupi mnogo, niti manje onom koji nakupi malo, nego svaki nakupi koliko mu je trebalo da jede. (U Giljf. referenca na Isaiju.)

2. Кор. ^{8:21} прѣѣ прнмншающе добраѣ не тауно
 прѣдѣ гдѣмъ нѣ н прѣдѣ уѣвѣн. Mudre izreke ^{3:4} Te
 ćeš naći milost i dobru misao pred Bogom i pred
 ljudima.

2. Кор. ^{9:7-8} и кождѣ ѣкоже нзволннне нмать срѣмь
не ѿ скръбн ни ѿ вѣдн ∴ тѣхъ бо дателя лѣбнть бѣ
⁸ ^{сильнѣ} же бѣ всакѣ бл҃годѣть нзобновати въ всѣ да
ѡ семѣ всегѣ всакы доволѣ нмѹще нзбнтьѹствѹете
въ всако дѣло бл҃го. Mudre izreke ^{11:25} Podašna
ruka biva bogatija, i ko napaja, sam će biti na-
pojen. (Samo u Mlet. referenca na Mudre izreke;
Hval. za stih 2. Kor. ^{9:8} ima referencu na Isaiju, Gi-
lif. je bez reference.)

2. Кор. ^{9:9} ѣкоже ꙗко писано растоун н дасть ѹбогнмъ правда его прѣнваетъ въ вѣкн. Psalam ^{112:3} слава н богатство въ домоу его н правда его прѣнваетъ въ вѣкы вѣка.

2. Kor. 10:17 **ХВАЛЕН ЖЕ СЕ ѿ Г҃А ДА ХВАЛНѢ СЕ.** Jeremija 9:24 Nego ko se hvali, neka se hvali tijekom što razumije i poznaje mene da sam ja Gospod koji činim milost i sud i pravdu na zemlji, jer mi je to milo, govori Gospod.

2. Кор. ^{13:1} се третнѣю се гредѹ кь вамь вь ѹстнѹхъ двѡю нлѣ трѣхъ свѣдѣтель станеть всакъ глѡ. Понов-
ljeni zakon ^{19:15} Neka ne ustaje jedan svjedok na
čovjeka ni za kako zlo i ni za kakav grijeh između
svijeh grijeha koji se čine, nego na riječima dva ili
tri svjedoka da ostaje stvar.

Gal. ^{3:6} Ћкоже аврамъ вѣрова бѣн н вымни се емѣ
въ правдѣ. Postanak ^{15:6} I povjeroval Avram Bogu, a
on mu primi to u pravdu.

Gal. 3:8 прѣже же вѣдѣше кннгг ѣко ѿ вѣрн єзнкн
оправдаеть бѣ прѣже бл҃говѣствоваше аврамови
ѣко бл҃саветь се ѿ тебн всн єзнцн. Postanak 18:18
Abraham treba postati jedan narod velik i moćan
u kojem će biti blagoslovljeni svi narodi zemaljski.

Gal. 3:10 елнко бо ѿ дѣль закона поѣ клетвѣю сѣтъ :
пнсано бо еѣ ѣко проклетѣ всакн нже не прѣвѣдетѣ
въ всѣхъ пнсаннхъ въ кннгахъ законнхъ сѣтворити
є. Ponovljeni zakon 27:26 Proklet da je koji ne bi
ostao na riječima ovoga zakona, i tvorio ih. A sav
narod neka reče: Amin.

Gal. 3:11 законом же никтоже оправдаѣт се ѿ ба
 ѣко праведни ѿ вѣрн жнвъ вѣдетъ. Avakum 2:4 Gle,
 ko se ponosi, njegova duša nije prava u njemu; a
 pravednik će od vjere svoje živ biti.

Gal. 3:12 ^a законъ нѣсть ѿ вѣрн : нѣ створен ѣ ѿлѣвъ
жнвь боудеть въ нхъ. Ezekiel 20:11 I dadoh im ured-
be svoje, i objavih im zakone svoje, koje ko vrši živ
će biti kroz njih. (U Mlet. referenca na Ponovljeni
zakon, usp. Rim. 10:5.)

Gal. 3:13 **ХБ** нн нскѣпн ѿ клетви закона бѣ въ законѣ
н клетва : писано бо **ѣ** проклетъ всакн вѣсен на
дрѣвн. Ponovljeni zakon 21:23 Neka ne prenoči ti-
jelo njegovo na drvetu, nego ga isti dan pogrebi,
jer je proklet pred Bogom ko je obješen; zato ne
skvrni zemlje koju ti Gospod Bog tvoj daje u na-
šljedstvo.

Gal. 4:22 писано бо ꙗко аврамъ двѣ сѣна нмѣ єднѣ
ѿ рабѣ а дрѹгѣ ѿ свободнѣ. Postanak 16:15 I rodi
Agara Avramu sina; i nadjede Avram sinu svoje-
mu, kojega mu rodi Agara, ime Ismailo. Postanak
21:2 Jer zatrudnje i rodi Sara Avramu sina u starosti
njegovoj u isto vrijeme kad каза Gospod.

Gal. 4:27 писано бо ꙗко възвеселн се неплодн не раждающнх растрѣнх възпнх не болнхшх ꙗко многа ѹеда пꙋстн паѹе нежелн нмꙋщнх мꙋжа. Isa-
ija 54:1 Veseli se, nerotkinjo koja ne rađaš, zapjevaj i poklikni ti, koja ne trpiš muka od porođaja, jer pusta ima više djece nego li ona koja ima muža, veli Gospod.

Gal. 4:30 на уѣо кннѣ глѣть нжѣнн рабѣу н сѣа еѣ не можѣть бо наслѣдовати сѣѣ рабнннѣ сѣ сѣномѣ свободннѣ. Postanak 21:10 Pa reče Avramu: Otjeraj ovu robinju sa sinom njezinijem, jer sin ove robinje neće biti našljednik s mojim sinom, s Isakom.

Gal. 5:14 **всь бо законъ въ єдномъ словєшн конѹваєть се възлѹбнши нскрѣнаго ѣко самъ себе.** Levitski zakonik 19:18 **Ne budi osvetljiv, i ne nosi srdnje na sinove naroda svojega; nego ljubi bližnjega svojega kao sebe samoga; ja sam Gospod.**

Efež. 2:17 приишдѣ бл҃говѣстнѣ мнрѣ вамъ дальнѣмъ
и мнрѣ вамъ бл҃жѣннѣмъ. Isaija 57:19 Ја stvaram plod
usnama: mir, mir onomu ko je daleko i ko je blizu,
veli Gospod, i iscijeliću ga.

Ефеж. 4:8 тѣмъ же глѣть вѣсьшль еси на вѣсотѣ
плѣннль еси планны прнелъ еси даѣннѣ въ ѹлѣвнхѣ.

Psalam ^{68:18} вышаль еси въ светнмъ на висоту плѣннѣ еси плѣнъ, прнелъ еси дѣланнѣ въ ювѣцѣхъ нбо протнвѣща се въселѣтъ господь богъ.

Efež. ^{4:26} гнѣванте се а не сѣгрѣшанте слѣнце да не заходѣтъ въ гнѣвн вашемъ. Psalam ^{4:4} гнѣванте се а не сѣгрѣшанте нже глаголете въ срѣцѣхъ вашихъ н на ложѣхъ вашихъ оумѣлите се.

Efež. ^{5:14} тѣмъ же глѣтъ встанн спен н въскрѣснн ѿ мрѣтвнхъ н ѡсвѣтнтъ те хъ. Jeremijina tajna.

Efež. ^{5:31} сего радн ѡставнтъ ѡвѣкъ ѡца своего н матеръ свою н прнлѣтъ се къ женн своен н бѣдетѡ ѡба въ плѣтъ єдннѣ. Postanak ^{2:24} Za to će ostaviti čovjek oca svojega i mater svoju, i priljepiće se k ženi svojoj, i biće dvoje jedno tijelo.

Efež. ^{6:2} утн ѡца своего н матеръ еже іе заповѣдъ прѣваѣ да ѡбнтованъ. Ponovljeni zakon ^{5:16} Poštuj oca svojega i mater svoju, kao što ti je zapovijedio Gospod Bog tvoj, da bi se produljili dani tvoji i da bi ti dobro bilo na zemlji, koju ti dade Gospod Bog tvoj.

Hebr. ^{1:5} комѣ бо когѡ рѣ ѿ анѣлъ снѣ мон еси тн азъ днѣсь роднхъ те н пакн азъ бѣдѣ емѣ въ ѡца н тѣ бѣдетъ мнѣ въ снѡ. Psalam ^{2:7} възвыщае повелѣннѣе господнѣе господь рече къ мнѣ: сынъ мон еси тн азъ днѣсь роднхъ те. (U Hval. i Mlet. za drugi dio stiha referenca na 2. Kraljevima, ali to je vjerovatno greška umjesto 2. Samuel ^{7:14}.)

Hebr. ^{1:6} егѡ же пакн вѣводнтъ прѣвѣнѣца въ воуселенѣю : глѣтъ да поклонѣтъ се емѣ всн анѣлн бжн. Ponovljeni zakon ^{32:43} Kličite, o nebesa, s njime, obožavajte ga, sinovi Božji! Kličite, puci, s njegovim narodom, uznosite snagu njegovu, poslanici Jahvini. Jer će krv slugu svojih osvetiti, istom mjerom vratit' dušmanima, naplatit će od onih koji njega mrze, očistit' od grijeha zemlju svog naroda. (U Hval. referenca i na Psalam 141 i na Psalam 45.)

Rukopis Mletačkog zbornika prekida se na početku Poslanice Hebrejima, pa za ostale oznake korespondencija sa starozavjetnim tekstom ostaje faksimilno izdanje Hvalovog zbornika kao jedini izvor, jer Giljf. 14 nakon Hebr. ^{2:6} pa do kraja rukopisa odustaje od postavljanja referenci na margini.²⁸

Hebr. ^{1:10-11} въ науѣло тѣ гн земѣ основа : н дѣла роукоу твою сѣтъ нѣса . ^{1:11} н та погннѡутъ : тѣ же прѣбывашн въ вѣкн : н вса ѣко рнза обѣтъшають : Psalam ^{102:26-28} въ науѣтакъ тѣ господѣ землоу основа н дѣла роукоу твоєю соутъ небеса ²⁷ та н погнѣнѡутъ тѣ же прнбываешн н всн ѣко рнза

обѣтъшають н ѣко однждѡу съвѣшѣтъ ѣ н нзмѣнѣтъ се ²⁸ тн же нстн еси н лѣта твоѣ не сконѡуають се.

Hebr. ^{1:13} къ комоу же когѡ ѿ анѣлъ рече сѣдѣтъ о деснѣю мене донѣдѣже положѡу врагѣ твое подѣножнѣе ногама твоима. Psalam ^{110:1} (v. 1. Kor. ^{15:25}).

Hebr. ^{2:6} засѣѣтельствова же къдѣстеръ глѣ : утѡ естѣ ѡвѣкъ ѣко помнншѣ лн снѣ ѡвѣскн . ѣко постѣаешн его . Psalam ^{8:4} утѡ іестѣ ѡвѣкъ ѣко помнншѣ нлн сынъ ѡвѣѣскѣ ѣко посыщаешѣ его (tako u Hval., a u Giljf. referenca na Psalam 3).

Hebr. ^{2:12} възвѣцоу нме твое братнн моен н по срѣдѣ црѣкве въспоу те. Psalam ^{22:22} повѣмъ нме твое братнн моен н по срѣдѣ црѣкве въспоу те.

Hebr. ^{2:13} н пакы се азъ н дѣты еже мѣ іе далъ бѣ н пакы азъ боѣ надѣе се на нѣ. Isaija ^{8:17-18} Čekaću dakle Gospoda, koji je sakrio lice svoje od doma Jakovljeva, i uzdaću se u nj. Evo ja i djeca koju mi je dao Gospod jesmo znak i čudo Izrailju od Gospoda nad vojskama, koji nastava na gori Sionu.

Hebr. ^{3:7} тѣмъ же ѣкоже глѣтъ дѣхъ сѣтъ данасѣ аѣе гласъ его оуслѣшѣте. Psalam ^{95:7} ѣко та іестѣ богъ нашъ н мѣ лоудѣе пастывнне его н овѣе роукы его. днѣсь аѣе гласъ его оуслѣшѣте.

Hebr. ^{3:14} прѣуѣснычн бо хѡу быхомъ аѣе оубо наѣтак ѡпостасѣ его до конѣца нзвѣстѣно ѡдрѣжнмъ. Ponovljeni zakon ^{1:35} Nijedan od ovoga roda zloga neće vidjeti ove dobre zemlje, za koju se zakleli da ću dati vašim ocima.

Hebr. ^{3:15} глѣтъ днѣсь аѣе глѣс его ѡслншѣте не ожестѣте срѣцѣ вашихъ ѣко бѣ прогнѣванъ. Psalam ^{95:7} (Hval pogrešno upućuje na Psalam 13; v. Hebr. ^{3:7}).

Hebr. ^{3:16} етерѣ бо слншавѣше прогнѣваше се нѣ не всн ншадѣше нзѣ еѣпѣта монсѣомъ. Izlazarak ^{17:1} I podiže se iz pustinje Sina sav zbor sinova Izrailjevih putem svojim po zapovjesti Gospodnjoj, i stadoše u oko u Rafidinu; a ondje ne bješe vode da narod pije.

Hebr. ^{4:2} нбо есамъ благовыстовованъ ѣкоже н онн на не пользова слово слоухѡ о нѣмъ не растворенѣмъ вѣроу слышавѣшихъ. Hval upućuje na Jeremiju.

Hebr. ^{4:3} ѣко клѣтъ се въ гнѣвѣ моємъ аѣе вѣннѡутъ въ поконѣе мое нжѣ дѣломъ ѡ сложенѣмъ мнрѣнаго бывшѣмъ. Psalam ^{95:11} ѣко клѣхъ се въ гнѣвѣ моємъ аѣе вѣннѡутъ въ покон мон.

Hebr. ^{4:4} рѣе бо къде н о седмѣемъ тако н поутѣ бѣ въ днѣ седмѣ ѡ всѣхъ дѣлѣ свонхъ. Postanak ^{2:2} I svrši Bog do sedmoga dana djela svoja, koja učini; i počinu u sedmi dan od svih djela svojih, koja učini.

²⁸ Заправо, писар Giljf. 14 još samo jednom obilježava tekst simbolom za citiranje uz Hebr. ^{8:8-12}, ali referencu na margini nije postavio.

Hebr. ^{5:5} тако н ꙗꙗ не себе прославы быти арьхыерѣѣ на главы къ немѹ снѣ мон есѣ ты азъ днѣсь родыхъ те. Psalam ^{2:7} (v. Hebr. ^{1:5}).

Hebr. ^{5:6} ꙗкоже ннѣды глѣть ты есѣ нерѣн въ вѣкы по уыноу мельхиснднковоу. Psalam ^{110:4} клеть се господь н не раскает се: ты есѣ нерен по уыноу мельхиснднковоу.

Hebr. ^{6:13} аврамоу же обытовавъ бѣ понеже ныѣдыннмь большымъ нмѣаше клеты се клеть се собою глѣ. Postanak ^{22:16} I рече: Sobom se zakleh, veli Gospod: kad si tako učinio, i nijesi požalio sina svojega, jedinca svojega.

Hebr. ^{8:5b} выжѣ бо сета н створыть вса по образѹ показанѹ ты на горѣ. Izlazak ^{25:40} I gledaj, te načini sve ovo po slici koja ti je pokazana na gori.

Hebr. ^{9:20} сѣ кровь завѣта нже заповѣда къ вамъ бѣ. Izlazak ^{24:8} A Mojsije uze krv, i pokropi njom narod, i reče: Evo krv zavjeta, koji učini Gospod s vama za sve riječi ove.

Hebr. ^{10:5-6} тѣмъже въходен въ мѣрь глѣть жрътвы прншоенью не васхоты тѣло же съвршыль мѣ есѣ. ^{10:6} олоукавтоматы н о грѣсы не вазыска. Psalam ^{40:7} жрътвы н прншоеньѣ не васхоты тѣло же съвршыль есѣ о мнѣ. всесъжыганыѣ н о грѣсы не вазыска.

Hebr. ^{10:16} по оныхъ днѣхъ глѣть гѣ дае законы мое на срѣцѣхъ н въ помышленѣхъ нхъ на пншоу е. Jeremija ^{31:31-33} (v. Hebr. ^{8:8-10}).

Hebr. ^{10:30} вѣмъ бо рекышаго мнѣ мѣсть азъ възѣмъ глѣть гѣ н пакы глѣть ꙗко соудыть гѣ лоудѣмъ свонмъ ^{10:31} страшно выпасты въ роуцы бѣ жыва. Ponovljeni zakon ^{32:35} (v. Rim. ^{12:19}).

Hebr. ^{10:37} еше бо мало елнко гредеть прыдетъ н не закаснѣть. Avakum ^{2:3} Jer će još biti utvara do određenoga vremena, i govoriće šta će biti do pošljedka i neće slagati; ako oklijeva, čekaj je, jer će zacijelo doći, i neće odocniti.

Hebr. ^{11:18-19} ꙗко о нсацѣ нареуѣть ты се сѣме ^{11:19} помыслѣвъ ꙗко нз мрътвыхъ въскрѣснѣтъ сыланъ бѣ нмъже въ прытѣи прнѣ. Postanak ^{21:12} Ali Bog reče Avramu: Nemoj da ti je krivo radi djeteta i radi robinje tvoje. Što ti je god kazala Sara, poslušaj; jer će ti se u Isaku sjeme prozvati.

Hebr. ^{12:15b} еда кто корень горесты вѣнспаръ прозѣбае пакость творыть н тѣмъ оскврнѣть се мнозы. Ponovljeni zakon ^{29:18b} neka ne bude među vama korijena na kom bi rastao otrov ili pelen.

Hebr. ^{12:21} монѣсь бо рѹе прѣстрашанъ есамъ н трепетанъ. Izlazak ^{19:16} A treći dan kad bi ujutru, gromovi zagrmješe i munje zasijevaše, i posta gust oblak na gori, i zatrubi truba veoma jako, da zadrhta sav narod koji bijaše u okolu.

Hebr. ^{12:26} ннѣ же обытова глѣ н еше еднною азъ потресѹ: не таѹню землею на н нѣомъ. Agej ^{2:6} Jer ovako veli Gospod nad vojskama: još jednom, do-malo, i ja ću potresti nebesa i zemlju i more i suhu zemlju.

Hebr. ^{13:56} та бо рѹе не оставѹю тебе ны же ѡстоупѹ ѡ тебе. Ponovljeni zakon ^{31:6b} jer Gospod Bog tvoj ide s tobom, neće odstupati od tebe, niti će te ostaviti.

Hebr. ^{13:6} ꙗко дръзѹщымъ намъ глѣтъ гѣ помощнѣкъ мнѣ не ѡбою се уѣто створыть мнѣ ѹлѣкъ. (Hval. ima referencu na Psalam ¹¹⁰ umjesto na Psalam ^{118:6} господь мнѣ помощнѣкъ н не оубою се уѣто створыть мнѣ ѹловѣкъ).

1. Tim. ^{5:18} глѹтъ бо кнѣгы не обарѣтышы волоу врѣхоуца н достоѣнъ дѣлатель мазды свое. Ponovljeni zakon ^{25:4} (v. 1. Kor. ^{9:9}).

2. Tim. ^{2:19} позна гѣ соуше его н да ѡстоупѣ ѡ неправды всакы нменоуе нме гнѣ. Brojevi ^{16:5} Potom reče Koreju i svoj družini njegovoj govoreći: sutra će pokazati Gospod ko je njegov, i ko je svet, i koga je pustio k sebi, jer koga je izabrao onoga će pustiti k sebi.

Originalne oznake u tri srednjovjekovna bosanska rukopisa Apostola su: *Bitije* (Postanak),²⁹ *Carstvije* (Kraljevima), *Deuteronomij* (Ponovljeni zakon), *Pritče Solomonje* (Mudre izreke), *Isaija*, *Amos*, *Psalam*, *Čisla* (Brojevi), *Jeremija*, *Ambakuk* (Avakum), *Levdij / Levgiti* (Levitski zakonik), *Malahija*, *Ezekija*, *Ioilo* (Joilo), *Naum*, *Jov*, *Ijesej / Osija* (Jesej), *Anđej* (Agej).³⁰

Jedna zajednička greška triju primjeraka Apostola ima značaj za cijelu tradiciju priređivanja tog teksta u bosanskoj sakralnoj književnosti, jer govori o njihovom zajedničkom ishodištu, o istoj matici. Naime, i Hvalov i Mletački i Giljferdingov apostol bilježe uz stih Djela 7:49 referencu na proroka Ageja, umjesto na Isaiju 66:1. Vjerovatno je na ovom mjestu projiciran citat stihova Ageja 2:7–9, u kojem se pretiskazuje gradnja novoga hrama i u kojem će se javiti Mesija, što je slika koja upućuje na slavu Jerusalima.

Starozavjetni korijen ima i predstava Višnjeg Jerusalima kao grada velikoga Cara (Mt. 5:35, prema Ps. 48:2), Božijega grada.³¹ Apostol Mletačkog zbornika izdvaja se od svih slavenskih

²⁹ Samo je u Gilj. 14 dva puta na listu f. 147 i jednom na listu 155b umjesto Bitije stavljena oznaka гѣн, tj. *Genesis*.

³⁰ Bosanski pisari su izmijenili grčki oblik imena Ἀγγαῖος u Anđej, analogijom prema fonetskoj adaptaciji riječi anđeo (grč. ἄγγελος).

³¹ Vidjeti Gill, *Exposition of the Entire Bible* Mt. 5:35.

primjeraka po jednoj izmjeni teksta koja pokazuje značaj koji ideja Višnjeg Jerusalima ima za krug kršćana u okviru kojeg on piše rukopis. Riječ je o varijaciji u stihu 2. Kor. 4:4 *въ ннхѣже бѣ въка сего ѡслѣпн разоумъ невѣрьнымъ не въснѣти нмъ свѣтѣ еванѣлнѣ слѣвн хѣвн еже ꙗко ѡбразъ бѣн ѣ въшнемъ ерѣслмн* (Mlet., f. 257d), koji u Giljferdingovom apostolu br. 14 glasi: *въ ннхѣже бѣ въка сего ѡслѣпн разоумъ невѣрьнымъ : не въснѣти нмъ свѣтоу еванѣлнѣ : слѣвн хѣвн : еже естъ образъ бѣн* : (Giljf. 14, f. 201b).

U prvoj i četvrtoj redakciji slavenskog apostola u stihu 2. Kor. 4:4 uz izraz koji opisuje Isusa kao sliku Boga (*ὁς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ θεοῦ*) pojavljuje se dodatak – *nevidljivoga*,³² koji je tu dospio pod utjecajem Poslanice Kološanima 1:15, zbog sličnosti konteksta ova dva stiha. Međutim, u Mletačkom zborniku u stihu 2. Kor. 4:4 nalazi se drukčiji dodatak – *koji je slika Boga u Višnjem Jerusalimu*.³³

Iz toga se može iščitati kako je za pisara Mletačkog zbornika izraz *slika Boga* zapravo obličje u kakvom će boraviti s ljudima svojim u Višnjem Jerusalimu, naime u obličju Hrista, koji je vidljiva slika nevidljivog Boga. Riječ je o predstavi ispunjenja evanđeoskog obećanja iz stiha Mt. 5:8, da će duša pravednika na onom svijetu izravno gledati Boga. Stvaranje ovakve predstave Višnjeg Jerusalima potaknuto je biblijskim citatima, naročito stihom Otkrovenja 21:3.³⁴ Vjerovatno je pod tim utiskom Hval ispisao zlatom bilješku *Jerusalim* na margini lista 252b ispred riječi stiha 2. Kor. 6:16 *мы бо есмь цр҃кн бѣ жнва : ꙗкоже бѣ реуе : ꙗко въселоу се въ не : н пондоу н боудоу нмъ въ бѣ : н ти бѣдоутъ мнѣ въ лоудн*. U tom se stihu evocira obećanje dano na više mjesta u Starom zavjetu, npr. Ezekiel 11:20, Zaharija 8:8 i 13:9, koje je u stihu Otkrovenja 21:3 dovedeno do sublimirane vizije raja.

To se potvrđuje i u poslanici Kološanima, u odlomku za koji Eutalijev aparat predviđa naslov – *о тварн съзѣннѣ хѣва : по сънѣтию бѣнѣ* (Kol.

1:15, Giljf. 241a, Mlet. 279d), a koji pisari i bilježe uz taj stih.³⁵ Time se potcrtava da stih Kol. 1:15 zapravo objašnjava kako je Hrist prva tvar, sazdana prije svih vjekova i da će u takvom obličju biti s pravednima poslije Božijeg suda.³⁶ Čini se važnim istaknuti da predstava Krista kao *slike Boga* za bosanske pisare ima specifično značenje, jer je oni vezuju uz predstavu Višnjeg Jerusalima, ustvari uz predstavu raja. U tom se kontekstu Višnji Jerusalem spominje i na stečku Petka krstijanina u Šćepan-Polju, naime kao mjesto gdje će Bog na Sudnjem danu sačuvati (*shraniti*) one koji su pravedni.³⁷ Jerusalem simbolizira raj i u glosi dva bosanska pisara kojom oni tumače parabolu o milosrdnom Samarićaninu.³⁸ Na jednom drugom mjestu u evanđeoskom tekstu glosator iznosi predstavu o nevidljivom Ocu.³⁹ Naime, u glosi uz u parabolu o razmetnom sinu (Lk. 15:11–32) pisar Srećkovićevog evanđelja bilježi da otac dvojice sinova simbolizira nevidljivog Oca (*Otѣць невидимѣ*).

Početak stiha 2. Kor 4:4, u koji je pisar Mlet. unio jedinstvenu izmjenu, dovodeći u vezu obličje Hrista s ispunjenjem predstave o Višnjem Jerusalimu, sadrži izraz “Bog svijeta ovog”. Predstava Krista u Višnjem Jerusalimu stoga je bila protuteža slici u kojoj grešnici na ovom svijetu gledaju “svoga Boga”, koji im je oslijepio oči i otvrdnuo srca prema svemu što nije od ovoga svijeta.

U zaključku treba još jednom istaknuti značaj dosad nezapažene činjenice da su pisari Giljf. 14, Hval, i Mlet. brižljivo bilježili reference na starozavjetni tekst uz stihove Novog zavjeta. Ova kolekcija primjera zapravo predstavlja potvrdu da i u rukopisima iz 14. stoljeća postoje svjedočanstva

³⁵ Pisar Mlet. upućuje na Prolog samo oznakom rednog broja naslova 7. uz stih Kol. 1:15 (280c), a Giljf. 14 ispisuje cijeli naslov na vodoravnoj margini lista na kojem je taj stih: 7. о тварн н о съзѣнн хѣвѣ по снѣстию (243a).

³⁶ Staroslavenska riječ *сънѣтиѣ* pokriva značenje hebrejske *sinedrion*.

³⁷ Nakaš 2018b, 183.

³⁸ Nakaš 2018, 11–14.

³⁹ Ovakvu predstavu Boga pojašnjava Tatian Sirijski: “Naš Bog nema početka u vremenu. On sam je bez početka, i on sam je početak svih stvari. Bog je duh, ne prisutan u materiji, nego stvoritelj materijalnih duhova i pojava koje su u materiji. On je nevidljivi Otac i osjetilnih i nevidljivih stvari” (Poslanica Grcima 4 [a.d. 170.], str. 101). To je sasvim u skladu s tekstom koji se izražava u svečanom uvodu povelja bosanskog vladara: “Onaj koji u vlasti drži svu tvar”, tj. sve stvoreno [дрѣжен ѡбластью всѣхъ тварѣ] (18. 8. 1421).

³² Voskresenski 1908, 40–41.

³³ U hebrejskoj tradiciji Mesija je opisan kao “slika Boga”, v. Gill, *Exposition of the Bible*, 2. Kor. 4:4.

³⁴ U Mlet. stihovi su zabilježeni ovako: ^{21:2} н въѣхъ градъ сѣн ерѣслмъ ннзѣходѣшь с нѣсе ѡ бѣ ѡготованъ н ѡкрашенъ ꙗко невѣстѣ мѣжѣ своимъ ^{21:3} н слншахъ гл҃съ велѣн с нѣсе гл҃щѣ се скннѣ бѣнѣ съ ѡлвкн н веселѣть се съ нмъ н ти ѡудне его вѣдѣть. Nebeski Jerusalem spomenut je i u Poslanici Hebrejima 12:22 *нѣ прнстоупнсте снѡнѣ горѣ : н градоу бѣ жнва : нерсѣмѣ нѣбснмъ : н позороу тѣмамъ аѣлѣ* (Giljf. 280b).

o tom da bosanski krstjani nisu odbacivali Stari zavjet. Ortografski znak za obilježavanje starozavjetnog citata u Divoševom evanđelju, kao i u Mletačkom zborniku, svjedočanstvo je pisarovog znanja o porijeklu teksta. Međutim, poznavanje starozavjetnog teksta nije bilo rezervirano samo za svećenike i pisare, jer su, u maniru predviđenom Eutalijeveg aparatom, pisari zapravo svim čitateljima davali upute na marginama, ukazujući na starozavjetno porijeklo teksta na relevantnim mjestima u stihovima iz Novog zavjeta. Takve marginalije imaju svoj puni smisao samo ako su čitateljima poznati sadržaji starozavjetnih knjiga na koje one referiraju.

Summary

Drawing Attention to Old Testament Elements in the Text of the New Testament in the Mediaeval Bosnian Literary Tradition

In this paper, the author questions certain assumptions of previous scholarship regarding the absence of old testament texts in the preserved mediaeval Bosnian manuscript corpus. Previously, scholars have stressed that the Psalter and the nine biblical hymns in Hval's Miscellany are only examples of an Old Testament book known to have belonged to the Krstjani of the Bosnian Church, the only other OT text being the Decalogue, which is found in both Hval's and the Venetian miscellanies. These facts have generally been used to support the thesis that the Bosnian Krstjani followed a heresy that rejected the Old Testament, a claim given expression more than once in the anti-heretical polemical literature of the time but which can hardly be considered objective, precisely because of its literary formalism.

Jaroslav Šidak summed up the discussion on this theme by positing that the Bosnian Krstjani's doctrine had evolved by the early 15th century so as to approximate official Christianity. He supported this thesis by noting that the two codices that date from that period, Hval's and the Venetian miscellanies, are the only ones to include OT contents in their choice of texts, as well as an illumination showing Moses surrounded by the names of three patriarchs, Abraham, Isaac, and Jacob.

The present author looks at other Bosnian manuscripts and particularly that of Apostolos no. 14 from the Gilferding Collection, an older manuscript dated to the 14th century, and two important ways in which they too show a closeness to the OT text: 1) the presence in the Apostolos manuscript and one other older codex, the Divoš gospels, of specially marked citations of the Old Testament text; and 2) OT reference marks in the Gilferding Apostolos, consistent with the Euthalian apparatus, inscribed carefully in the margins. These marginalia are common to this manuscript and to those of the Venetian and of Hval's miscellanies.

The paper's conclusion is that the scribe was consciously using these procedures to contextualise sacred themes within a Judeo-Christian context. The set of examples presented in the paper confirms the existence of evidence in 14th century manuscripts that the Bosnian Krstjani had not in fact rejected the Old Testament.

Bibliografija

- Barnes* 1852, Notes Explanatory and Practical on the First Epistle of Paul to the Corinthians, London 1852.
- Daničić, Đ. / Karadžić, V. S.* Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Dostupno na: <https://biblija.biblijagovori.hr/glava.php?gid=999&prijevod=sve>.
- Ellicott, C. J.* 1930, A Bible Commentary for English Readers, Volume VII, Acts to Galatians; Volume VIII, Ephesians to Revelation.
- Gill, J. / Garza, A.* 2016, Paul: A Rabbinic Source Commentary And Language Study Bible, Volume 6b (Ephesians-Philemon).
- Gill, J.* 1746–48, Exposition of the Entire Bible. Dostupno na: <https://web.archive.org/web/20001010153543/http://www.freegrace.net/gill/> i na: <https://archive.org/details/JohnGills-CommentaryOnTheBible>.
- Gilferdingov apostol br. 14*, bosanski tekst iz druge polovine 15. stoljeća, Ruska nacionalna biblioteka [Гильф. 14], Sankt Peterburg, faksimil dostupan na: <http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyy-katalog?ab=9F2A6276-35B3-492D-B53C-B7D2AE4C3FE5>.
- Hartog, P.* 2016, 1. Corinthians 2:9 in the Apostolic Fathers, u: Bingham, D. J. / Jefford, C. N. (ur.) Intertextuality in the Second Century, Brill 2016.
- Jurić-Kappel, J.* 2019, Hrvatski glagoljaši i Crkva bosanska – “Čto eretiče glagoleši?” Brevijar Vida Omišljanina (1396 god.), u: Zbornik radova Drug-

- og bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa, Slavistički komitet, Sarajevo 2019, 359–369.
- Kalužniacki, A.* 1896, *Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice, Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII scripti*, Vindobonae 1896.
- Keel, O. / Strawn, B. A.* 2017, *Jerusalem and the One God: A Religious History*, Fortress Press, Minneapolis 2017.
- Kuna, H.* 1986, *Zbornik Hvala krstjanina*, faksimilno izdanje, transkripcija i komentar, sa saradnicima A. Nazor, N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo 1986.
- Kuna, H.* 1974, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. 1 (Srednjovjekovna književnost i hrvatska književna tradicija), Svjetlost, Sarajevo 1974.
- MacRobert, M. / Nakaš, L.* 2012, *Bosanski psaltir iz Zbornika Hvala krstjanina*, Forum Bosnae, Sarajevo 2012.
- Nakaš, L.* 2015, *Vrutočko bosansko četveroevangelje*, Forum Bosnae, Sarajevo 2015.
- Nakaš, L.* 2018a, *Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Forum Bosnae, Sarajevo 2018.
- Nakaš, L.* 2018b, *Pismo natpisa stećaka*, Godišnjak 47, CBI ANUBiH, Sarajevo 2018, 177–191.
- Nakaš, L.* 2020, *Mletački zbornik: ćirilična i latinična transkripcija*, Mladinska knjiga, Sarajevo 2020.
- Šanjek, F.* 2000, *Pavao Dalmatinac (1170/75.–1255.): rasprava rimokatolika i bosanskog patarena*, *Starine* 61, 21–121.
- Šidak, J.* 1957, *Marginalija uz jedan rukopis “crkve bosanske” u mletačkoj Marciani*, *Slovo* 6–7–8, 134–153.
- Tatian Sirijski*, *Oratio ad Graecos*. Dostupno na: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf02.html>.
- Van den Berk, Ch. A.* 1970, *Der “serbische” Alexanderroman*, 1. Halbband: *Parallelausgabe zweier Handschriften mit einer Einleitung* Herausgegeben, München 1970.
- Воскресенский, Г. А.* 1908, *Послания святого апостола Павла к коринфянам 2-е, к галатам и к ефесянам по основным спискам четырех редакций рукописного славянского апостольского текста с разночтениями из пятидесяти шести рукописей Апостола XII–XVI вв*, Сергиев Посад: Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН, 1908. – [3], XV, 327, XLV с. (Древнеславянский Апостол; вып. 3, 4, 5). Dostupno na: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003961619#?page=60>.
- Воскресенский, Г. А.* 1892, *Древне-славянский Апостол*, Моск. духов. акад. Вып. 1. Dostupno na: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003961621#?page=1>.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Amblem proslave 140 godina arheologije u Bosni i Hercegovini / Zeichen der Jubiläumsfeier 140 Jahren der Archäologie in Bosnien und Herzegowina

Adresa Redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
<https://publications.anubih.ba>

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref